

Studiegids

Cranio-Sacraal Opleiding

2019-2020

Inhoudsopgave

Welkom bij de PCSA	4
Praktische zaken	4
Wat dien je nu precies te leren volgens Etienne Peirsman, oprichter PCSA.....	5
Meditatie	6
1 Indeling van de opleiding	8
1.1 Leerjaar 1.....	8
1.2 Leerjaar 2.....	8
1.3 Leerjaar 3.....	8
1.4 Leerjaar 4.....	9
2 Verloop van de opleiding.....	10
2.1 Eerste leerjaar:	10
2.2 Tweede en derde leerjaar.....	10
2.3 Vierde leerjaar	10
2.4 Toegang cursisten tot de opleiding	11
3 Stage	12
3.1 Protocol stagiair en assistent.....	12
De stagiair:.....	13
De assistent:	13
4 Verslaglegging.....	15
4.1 Document verslagen modules (reflectieverslagen)	15
4.2 Document verslagen sessies (behandelverslagen).....	15
4.3 Document verslagen stages	16
5 Studiebegeleiding.....	17
6 Digitale Leeromgeving (DLO).....	19
7 Inhoud Beroepsopleiding tot Cranio Sacraal Therapeut	20
7.1 Leerjaar 1.....	20
Inhoud Basis	20
Inhoud Verdieping Ritmes, Meridianen & Ontwinden	22
Inhoud Sphenoïd	24
Inhoud Praten met het Hart	26
7.2 Leerjaar 2.....	28
Inhoud Therapeutische Communicatie I.....	28
Inhoud Mond- en Oorwerk.....	30
Inhoud Ken je Brein I	32
Inhoud Psoas Release I - Diep Spierwerk.....	34
Inhoud Werken met Emoties	35
7.3 Leerjaar 3.....	36

Inhoud Oogwerk	36
Inhoud Praten met het Immuunsysteem	38
Inhoud Familie-opstellingen en Cranio	40
Inhoud Therapeutische communicatie II	42
7.4 Leerjaar 4.....	44
Inhoud Pasgeborenen en kinderen	44
Inhoud Je Praktijk in Beweging	46
Inhoud Advanced.....	47
Eindwerk	48
Examen.....	49
Eindgesprek en afstuderen.....	52
8 Eindkwalificaties en eindtermen voor de Cranio Sacraal Therapeut	53
8.1 Inleiding	53
8.2 Het beroep	53
8.3 Specifieke eindtermen	53
8.4 Westerse Medische Basiskennis op HBO-niveau	58
8.5 Diploma.....	58
8.6 Afstuderen	58
9 Planning en organisatie en regels m.b.t. toetsing/examen	59
9.1 Toetsen Leerjaar 1	59
9.2 Toetsen Leerjaar 2	59
9.3 Toetsen Leerjaar 3	60
9.4 Toetsen Leerjaar 4	60
9.5 Herkansen overgangstoetsen.....	60
10 Literatuurlijst	61

Welkom bij de PCSA

Wij zijn verheugd je een PCSA studiegids te mogen overhandigen. Iedere student ontvangt bij aanvang van de opleiding een studiegids. In de studiegids vind je de benodigde info omtrent de structuur en de regels van de opleiding.

Praktische zaken

Wat mag je van ons verwachten en wat verwachten wij van onze studenten?

PCSA is een open organisatie en streeft naar direct contact met haar studenten.

Eerste aanspreekpunt voor alle praktische en organisatorische zaken is het secretariaat, bereikbaar via opleiding@pcsa.nu

Voor vragen over de lesstof kan de student zich direct richten tot de betreffende docent.

Voor vragen ten aanzien van de persoonlijke ontwikkeling kan de student zich richten tot de studiebegeleider.

Van onze studenten verwachten we dat ze zich in zullen zetten en verantwoordelijkheid nemen om tot een goed studieverloop te komen.

Wij hanteren een 100% aanwezigheidsplicht. Dat betekent dat gemiste dagen of uren moeten worden ingehaald of ingevuld moeten worden door een vervangende opdracht. De student heeft voor het tijdig inhalen zelf een verantwoordelijkheid: neem contact op met de docent!

De vervangende opdracht wordt in overleg bepaald. Er *kunnen* extra kosten aan verbonden zijn (à € 50,- /uur voor docenturen); die zijn voor de student.

Houd er ook rekening mee dat we werken in even aantallen. Mocht het onverhoopt nodig zijn een activiteit te missen, dan horen we dat graag uiterlijk 1 week van te voren via opleiding@pcsa.nu

Tijdens de gehele opleiding speelt naast de lesstof ook de persoonlijke ontwikkeling een belangrijke rol.

We volgen dit door de verslagen die de studenten maken en wat er gezien wordt tijdens de lessen. Deze verslagen kunnen door het gehele docententeam van PCSA gelezen worden. Wanneer er tijdens de lessen persoonlijke dingen bij een student naar voren komen kan een docent er voor kiezen dit te delen met collega's. Dit om de veiligheid van een ieder te kunnen borgen. Uiteraard wordt hier op respectvolle manier mee omgegaan en houden we rekening met ieders privacy.

Studentverklaring

Bij het intakegesprek is je ingevulde studentverklaring aan de orde geweest. Houd in de gaten dat je de studiebegeleider informeert als er belangrijke wijzigingen in je situatie optreden ten opzichte van de studentverklaring.

Zet je ingevulde studentverklaring, beveiligd met een code, in je DLO.

Wat dien je nu precies te leren volgens Etienne Peirsman, oprichter PCSA.

“Eerst dien je te begrijpen dat iedereen op aarde met dezelfde mogelijkheden tot voelen geboren wordt. Dat onze ouders, en de maatschappij als geheel, nooit eerlijk zijn over wat zij echt voelen heeft ons natuurlijk niet het beste voorbeeld gegeven. Bovendien wordt het als regel in onze maatschappij gehandhaafd dat wat jij als kind voelt niet telt en ook meestal verkeerd is. Bovendien worden we geprogrammeerd wat onze gezondheid betreft dat niet wij de specialist zijn over wat we voelen maar de dokter.

Al deze factoren samen hebben ons zeer kwetsbaar gemaakt en hebben ons doen twijfelen aan wat we voelen.

Terwijl jij het bent die voelt zeggen anderen of dit juist is of niet, dit is zo ziekmakend (letterlijk en figuurlijk) en heeft ertoe geleid dat anderen de baas kunnen spelen over een ieder die zich hier niet bewust van wordt.

Wat we je opnieuw leren is dat wat jij voelt absoluut echt is.

Wat we je leren is de ander aan te raken zonder vrees en wat jij voelt in het lichaam van de ander inderdaad ook je de weg wijst hoe de ander te helpen.

Eens je dat zelfvertrouwen terug gekregen hebt leer je de nodige anatomie om ook te begrijpen wat je aan het doen bent en wat je wilt bereiken.

Misschien wel het belangrijkste wat je terug aanleert is om 100% je eigen intuïtie te leren herkennen en daarmee te werken.

Een ander lichaam werkt precies hetzelfde als het jouwe.

Wat je aan anatomie leert gaat over mechanismen en structuren die diep binnenin jou aanwezig zijn en die je dus al op een diep fysiek niveau kent.

Bovendien leer je jouw eigenwaarde en jouw persoonlijke kracht terugwinnen.

Het eindresultaat zal zelfs jou verbazen, als Cranio Sacraal Therapeut behoor je tot een van de meest geavanceerde gezondheidswerkers op aarde waarin je thuis bent in de meest nieuwe ontwikkelingen op anatomisch-, immuun-, en hersenwerktherapieën.

Bovendien zal je een specialist worden op communicatief niveau zodat je ook alle emotionele of psychische problemen die zich aandienen zal kunnen begrijpen en behandelen.

Meditatie

Meditatie is de basis van het leerproces in Cranio Sacraal Therapie

In onze therapie werken we met de 3 ritmes die voelbaar zijn in het CS vocht dat het zenuwstelsel omringt en doordrenkt.

Onze ervaring heeft geleerd dat het traagste ritme, ook wel de 'Breath of Life' genoemd bepaalde resultaten geeft die overeenkomen met diepe meditatie.

De technieken die we gebruiken om onszelf en onze cliënten in dit diepe ritme te brengen hebben tot gevolg dat cel-herinneringen opgeroepen worden die horen bij de oorspronkelijke staat van elke cel. Die oorspronkelijke staat is die van stamcel voordat deze cel gaan specialiseren naar 1 of ander type waaruit dan de definitieve cel met haar definitieve functie ontstaat.

Wanneer cellen deze herinnering oproepen doordat we ze in dit diepe ritme brengen is het maximaal mogelijk deze cel weer in contact te brengen met deze originele blueprint, dit origineel programma.

Hiervoor is het noodzakelijk dat de student geleerd wordt langer in deze diepe meditatieve sfeer door te brengen.

Onze hele therapie en opleiding is opgebouwd rond de technieken waarbij de behandelaar in dit diepe ritme leert te gaan.

Elke techniek die we aanleren is hiervan doordrongen zodat uiteindelijk het aanraken van de cliënt als natuurlijk gevolg heeft dat het lichaam van de behandelaar onmiddellijk en onstuitbaar in dit diepste ritme gaat.

Het lichaam van de cliënt volgt de behandelaar in dit gebeuren, de behandelaar is hier de 'voorganger' in dit proces.

Om dit proces nog te versterken is het noodzakelijk dat de student aangeleerd wordt om ook zonder aanraking deze diepe sfeer op te zoeken wat uiteindelijk als een zelf-help techniek gebracht wordt. Het is belangrijk voor de student om zoveel mogelijk behandelingen te geven zodat dit proces, in het diepste ritme gaan, inderdaad vanzelf gebeurt.

Om dit makkelijker te maken introduceren we de eenvoudigste meditatie techniek, gewoon zitten, perfecte houding, rug recht, ogen gesloten of half open, volledige aandacht.

We beginnen hiermee tijdens de opleiding en geven dit geleidelijk als huiswerk mee zodat op het einde van de opleiding de student minimaal 2 x 20 minuten per dag deze zitmeditatie beoefent.

1e jaar 1x15 min / elke dag

2e jaar 2x15 min / elke dag

3e & 4e jaar 2x20 min dagelijks

Over je ervaringen met je meditatie doe je verslag via je studiebegeleidingsgesprek.

Meditatieklas

In leerjaar 2019-2020 is er elke laatste dinsdag van de maand een dag meditatie(les) onder leiding van een bevoegde meditatiedocent. Het bijwonen van deze dag is zeer aan te raden voor het verdiepen en verrijken van je ervaring met cranio en meditatie. Lees er meer over op de website; je vindt de klas via de agenda.

1 Indeling van de opleiding

1.1 Leerjaar 1

Omvat de volgende modules en lesactiviteiten:

- Basiscursus 4 dagen en 2 oefendagen
- Verdieping Ritmes, Meridianen en Ontwinden 4 dagen en 2 oefendagen
- Basisevaluatie-toets 1 dag (formatief, theorie en praktijk)
- Studiebegeleidingsgesprek gecombineerd met aanleren intervisie (1 dagdeel)
- Sphenoïd 4 dagen en 2 oefendagen
- Praten met het Hart (SER) 4 dagen en 2 oefendagen
- Therapeutische Vorming 1 dag
- Propedeuse-toets (summatief over de eerste 3 modules, theorie en praktijk) (1 dag)
- Studiebegeleidingsgesprek gecombineerd met uitvoeren intervisie (1 dagdeel)
Drie behandelingen bij therapeuten. Dit dient de student zelf te regelen (4,5 uur)
Uren meditatie, aan te tonen via reflectieverslagen; mag d.m.v. Meditatieklas.

1.2 Leerjaar 2

Omvat tot september 2020 de volgende modules en lesactiviteiten:

- Mond-en oorwerk 3.5 dagen 2 oefendagen
- Ken je Brein 1 (SER) 3.5 dagen en 2 oefendagen
- Werken met Emoties 3 dagen (geen sessiewerk)1.
- Psoas Release 1: Diep Spierwerk 3.5 dagen en 2 oefendagen
Let op: open voor mensen van buiten, geen craniomodule
- Therapeutische communicatie I 3 dagen
- Hart toets 1 dag
- Mond-toets en theorietoets 1 dag
- Therapeutische Vorming 1 dag
- Studiebegeleiding gesprek 1 dag
Drie behandelingen bij therapeuten. Dit dient de student zelf te regelen (4,5 uur)
Uren meditatie, aan te tonen via reflectieverslagen; mag d.m.v. Meditatieklas
We raden je aan pas in leerjaar 3 te beginnen met je MBK, maar het mag ook in het tweede leerjaar.

1.3 Leerjaar 3

Omvat tot september 2021 de volgende modules en lesactiviteiten:

- Talking to the Immunesystem (SER) 3.5 dagen en 2 oefendagen
- Oogwerk 3.5 dag en 2 oefendagen
- Familie-opstellingen (SER) 3.5 dagen en 2 oefendagen
- Therapeutische communicatie II 3 dagen
- Oog-toets en theorietoets 1 dag
- SER-toets en theorietoets 1 dag
- Therapeutische Vorming/clinicdag 1 dag
- Studiebegeleiding gesprek 1 dag
Drie behandelingen bij therapeuten. Dit dient de student zelf te regelen (4,5 uur)
Uren meditatie, aan te tonen via reflectieverslagen; mag d.m.v. Meditatieklas
In dit jaar begin je met je MBK. Je begint nog niet met je scriptie.

1.4 Leerjaar 4

Omvat tot september 2022 de volgende modules en lesactiviteiten:

- Pasgeborenen en kinderen 3.5 dag en 2 oefendagen
- Praktijkvoering en Marketing 2 dagen
Let op: open voor mensen van buiten, geen craniomodule
- Advanced 5 dagen
- Toets technieken en theorie 1 dag
- Studiebegeleiding gesprek 1 dag
- Eindwerk
- Afronden Westerse Medische Basiskennis op HBO-niveau (buiten de opleiding).
- Eindexamen praktijk en theorie
Drie behandelingen bij therapeuten. Dit dient de student zelf te regelen (4,5 uur)
Uren meditatie, aan te tonen via reflectieverslagen; mag d.m.v. Meditatieklas.

2 Verloop van de opleiding

2.1 Eerste leerjaar:

De modules van het eerste leerjaar dienen gevolgd te worden in de volgorde zoals hierboven beschreven.

Na de Verdiepende module krijgt de student een praktijk en theorie toets. Dit is een formatieve toets: de student krijgt feedback. Het kan zijn dat er een hertoets moet worden afgelegd voor de Propedeuse, maar intussen kan de student verder studeren. De toetsen moeten behaald zijn voordat de student de Propedeuse-toetsen kan afleggen.

Afronding eerste jaar:

- Alle modules/oefendagen zijn gevolgd.
- Na de laatste module doet de student een Propedeuse-toets, praktijk en theorie.
- Alle verslagen zijn ingeleverd en goedgekeurd door de docenten en studiebegeleider.
- Tevens is er aan het eind van het eerste leerjaar een dag Therapeutische Vorming waarin de docent een inschatting maakt van de toekomstige therapeutische vaardigheden van de student. De docent deelt deze bevindingen met de studiebegeleider.
- Gesprek met studiebegeleider.

Beoordeling van het eerste jaar:

Positief studieadvies: alle toetsen zijn voldoende afgerond, positieve aanbevelingen docent Therapeutische Vorming en studiebegeleider. De student krijgt toegang tot het tweede leerjaar.

Voorlopig positief studieadvies: eindtoetsen onvoldoende maar positieve aanbevelingen van docent Therapeutische Vorming en studiebegeleider. De student kan toetsen herkansen. Na het halen van de toets krijgt de student een positief studieadvies. De student krijgt alsnog toegang tot het tweede leerjaar.

Negatief studieadvies: de student is niet geslaagd voor de Propedeuse-toets(en) en heeft een negatieve aanbeveling van docent Therapeutische Vorming en studiebegeleider. De student krijgt geen toegang tot het tweede jaar.

Pas na het behalen van de praktijktoetsen, de theorietoetsen, een positieve beoordeling van de verslagen, een positief advies van de studiebegeleider en de docent therapeutische vorming is het mogelijk om verder te gaan naar leerjaar 2.

2.2 Tweede en derde leerjaar

Het tweede leerjaar kent 3 toets-momenten, zowel praktijk als theorie:

- Hart-toets (formatief)
- Mond-toets (formatief)
- Ken je Brein-toets (summatief)

Het derde leerjaar kent er twee:

- Oog/Psoas-toets
- SER-toets

Om toegang te krijgen van het tweede tot het derde, en van het derde tot het 4^e leerjaar moeten alle onderdelen met een voldoende zijn afgerond:

- Alle modules, oefendagen en studiebegeleiding gesprekken zijn gevolgd
- Alle toetsen zijn met een voldoende afgerond
- Alle verslagen zijn ingeleverd en goedgekeurd
- Positief advies van de docent Therapeutische Vorming en studiebegeleider

2.3 Vierde leerjaar

Het vierde leerjaar is het jaar waarin de student afstudeert. Halverwege het vierde jaar doet de student een praktijk en theorie toets. Deze toets moet voldoende zijn om aan het eind van het vierde jaar mee te

mogen doen met het examen. Ook moet er voor het examen een positief advies zijn na deelname aan de Advanced.

In of na het vierde leerjaar rondt de student het eindwerk af.

De module PR en Marketing is toegankelijk voor iedereen, in elk leerjaar, ook voor mensen van buiten de opleiding.

2.4 Toegang cursisten tot de opleiding

Je kunt tijdens je studie mensen tegenkomen die niet in je leerjaargroep zitten.

Het is mogelijk om de modules van het eerste leerjaar te volgen als cursist in eigen tempo en voor eigen ontwikkeling. De cursist maakt geen verslagen van sessies, en doet geen Therapeutische Vorming noch de propedeusetoets. De cursist krijgt geen studiebegeleiding.

Ook verderop tijdens je studie kun je mensen van buiten tegenkomen. Dat is in elk geval zo bij de modules Psoas Release I en PR en Marketing, die open zijn voor therapeuten van andere stromingen. Afgestudeerden van het Upledger instituut, dat een andere benadering van cranio doceert, kunnen de modules van onze opleiding volgen als nascholing. Ook hen kun je dus tegenkomen.

Verder zul je regelmatig stagairs tegenkomen. Dat zijn studenten die minstens de propedeusetoets hebben gehaald, en een module voor de tweede keer doen.

3 Stage

Om je de gelegenheid te geven om zo veel mogelijk praktijkervaring op te laten doen dien je minimaal 75 uur "stage te lopen".

Daar het niet voor iedereen mogelijk is om mee te lopen in de praktijk van een Cranio Sacraal therapeut bieden we daarvoor de volgende mogelijkheden aan:

- Je volgt minimaal 2 modules naar keuze als zijnde stagiair. Hiermee kun je beginnen na het behalen van de propedeuse. Tijdens deze modules neemt de student nogmaals deel aan de theoretische uitleg en volgt als toeschouwer de sessies van collega-studenten. Indien mogelijk/gewenst kan de student zelf nogmaals aan het praktische deel deelnemen. Per module mogen max. 4 stagiaires aanwezig zijn. Inschrijving gaat op volgorde van aanmelding. Hieraan zijn geen kosten verbonden.
- De student kan meelopen als stagiair tijdens de oefendagen. Dit kan enkel als de student betreffende fase heeft afgerond en de verplichte oefendagen al gevolgd heeft. Per oefendag mogen max. 4 stagiaires aanwezig zijn. Inschrijving gaat op volgorde van aanmelding. Hieraan zijn geen kosten verbonden.
- Tijdens de stage zoeken de docent en de student even een moment om de stage te bespreken. De docent tekent de stage af op een stageformulier en zet daar eventuele opmerkingen bij. De student uploadt dit formulier in het DLO.
- Je loopt mee in de praktijk van een Cranio Sacraaltherapeut. Indien dit het geval is laat de student het stageformulier met daarop vermeld het aantal uren stage aftekenen door de desbetreffende therapeut. De student uploadt dit formulier in het DLO.
- Je kunt gevraagd worden om assistentie te bieden tijdens open dagen. Dit telt mee als stage.
- Je kunt gevraagd worden om assistentie te bieden tijdens beurzen of andere vormen van voorlichting. Dit telt mee als stage.

Vanaf september 2020 verandert leerjaar 2. Dan wordt een nieuwe vorm van stage aangeboden. Dit gaat later ook gelden voor leerjaren 3 en 4.

3.1 Protocol stagiair en assistent

Binnen de PCSA is het mogelijk te assisteren of stage te lopen bij modules en oefendagen. Als assistent kun je zo nascholingspunten behalen. Als stagiaire én als assistent ben je terug in de les, het geeft je de gelegenheid de stof nogmaals te ervaren en tot je te nemen. Vaak kom je een laagje dieper in de behandelde materie en/of jezelf. Een win-winsituatie. Voor een goed verloop hebben we wat regels opgesteld, en we vragen je een tegenprestatie. De tegenprestatie is dat jij samen met de andere aanwezige assistenten en/of stagiaires de corvee verzorgt. De koffie en de thee zet en de ruimte schoonhoudt en netjes achterlaat.

Wie komt er in aanmerking voor stage of assisteren?

Een stagiair is een PCSA-student die tenminste het eerste leerjaar (4 modules) heeft afgerond en de propedeusetoets heeft gedaan. Stagelopen is voorbehouden aan studenten die zich per leerjaar inschrijven. Een stagiair kan zich aanmelden voor een module en/of een oefendag per e-mail aan docent & opleiding@pcsa.nu.

Een assistent is een afgestudeerde Cranio Sacraal Therapeut. Een assistent kan zich aanmelden voor een module en/of een oefendag per e-mail aan docent & opleiding@pcsa.nu op voorwaarde dat je de betreffende module als deelnemer hebt gevolgd. De assistent kan deze uren indienen voor nascholingspunten (NAP's) bij de NCSV. Assisteren kost € 100,- per module en € 35,- per oefendag.

De regels

De stagiair:

- Je vraagt vooraf aan de desbetreffende docent hoe laat je verwacht wordt. Dat kan zijn een half uur of drie kwartier van tevoren.
- Je hebt een diende rol in de groep en voor de docent. Dat kan betekenen dat je in het theoriegedeelte op de zitbank of achteraan in de klas plaatsneemt om zo de nieuwe studenten vooraan te doen zitten.
- Je houdt subtiel contact met de docent over wat er van je verwacht wordt.
- Je houdt je afzijdig van wat er op de behandeltafel gebeurt.
- Als je iets opvalt waarbij je meent dat er hulp nodig is dan sein je de docent in.
- Je onthoudt je van inhoudelijke feedback naar studenten toe. Dat is voorbehouden aan de docent.
- Om de studenten hun leerproces zo goed mogelijk te laten verlopen stel je zelf weinig tot geen vragen tijdens de theorie en de demo's. De vragen die je hebt stel je pas nadat de studenten hun vragen hebben kunnen stellen.
- Als de groep oneven is, word je gevraagd de groep even te maken tijdens het praktijkgedeelte. Als er voldoende mensen zijn, is er vaak gelegenheid de sessies gewoon mee te doen. Maar, als je toch aan de zijlijn terecht komt, is dat zeer leerzaam gebleken. De afstand waarmee je in het veld bent geeft een extra dimensie.
- Je kan gevraagd worden om als model te liggen tijdens de demonstratie. Het is dan niet de bedoeling dat je in proces gaat. Tenzij de docent je daartoe uitnodigt. Het is een smalle lijn.
- Je bent, samen met de andere stagiaires en assistenten, verantwoordelijk voor de corvee, d.w.z. het schoonhouden van de ruimte, koffie of thee te maken, prullenbakken legen ed. In de keuken hangt een to-do-lijst.
- Aan het einde van de dag ga je pas naar huis als de corvee taken zijn afgerond. Je meld je af bij de docent.

Na afloop schrijf je een kort verslag van de stage en mailt dit naar de docent. In dit verslag verwoord je wat je alsnog geleerd hebt of ervaren hebt op vakgebied.

Na afloop vult de docent een stageformulier. Dit formulier wordt bewaard in het logboek.

De assistent:

- Je vraagt vooraf aan de desbetreffende docent hoe laat je verwacht wordt. Dat kan zijn een half uur of drie kwartier voor aanvang van de les.
- Kijk vooraf welke literatuur verplicht is bij de betreffende module en lees deze bij voorkeur voor aanvang van de module.
- Jouw taak is dienend aan de docent en aan de studenten. Tijdens de module houd je daarom contact met de docent over wat deze van je verwacht.
- Gezien je diende rol in de groep en voor de docent, kan dat betekenen dat je in het theoriegedeelte op de zitbank of achteraan in de klas plaatsneemt om zo de nieuwe studenten alle kansen te geven.
- Om de studenten hun leerproces zo goed mogelijk te laten verlopen stel je zelf weinig tot geen vragen tijdens de theorie en de demo's. De vragen die je hebt stel je pas nadat de studenten hun vragen hebben kunnen stellen. Of je bewaart ze voor een onbewaakt moment in de pauze.
- Je mag in overleg met de docent assisteren bij wat er op behandeltafel gebeurt.
- Hierbij onthoud je je ten alle tijden van inhoudelijke feedback aan een student. Dit om helderheid te behouden voor alle partijen. Kwaliteitsbeoordelingen zijn voorbehouden aan de docent. Wel kan je waarnemingen, als ze je belangrijk lijken, delen met de docent, of als de docent daarnaar vraagt. De docent is ten alle tijden de enige die met de student in communicatie gaat over diens kwaliteiten of bij meningsverschillen.
- Als de groep oneven is, kan je gevraagd worden de groep even te maken tijdens het praktijkgedeelte. Stagiaires hebben hierin voorrang.
- Je kan gevraagd worden om als model te liggen tijdens de demonstratie. Het is dan

niet de bedoeling dat je in eigen proces gaat. Tenzij de docent je daartoe uitnodigt. Het is een smalle lijn.

- Je bent, samen met de andere stagiaires en assistenten, verantwoordelijkheid voor de corvee, d.w.z. het schoonhouden van de ruimte, koffie of thee te maken, prullenbakken legen ed. In de keuken hangt een to-do-lijst.
- Tijdens de les mag je een student wijzen op zijn/haar verantwoordelijkheid de cursusruimte netjes en schoon achter te laten.
- Aan het einde van de dag ga je pas weg als de corvee taken zijn afgerond. Je meld je af bij de docent.
- De assistent ontvangt na afloop een assistentiebewijs met daarop het aantal assistentie uren, ondertekend door de docent. Deze kan je indienen bij de NCSV voor nascholingspunten.

4 Verslaglegging

Vanaf de eerste module begin je met het aanleggen van drie verschillende documenten:

- Verslagen van de modules (reflectieverslag);
- Verslagen van sessies (behandelverslag);
- Verslagen van stage (stageverslag).

Voor elke verslagvorm heb je een richtlijn in de DLO staan.

Met het schrijven van verslagen laat je je docenten/studiebegeleider zien hoe jij de module/sessie/stage hebt ervaren en wat het met je heeft gedaan. Op deze manier kunnen docenten studenten goed volgen.

NB. Het is belangrijk dat dat de verslagen gaan over jou en niet wat er gebeurde bij je cliënt/medestudent. Er worden derhalve geen namen genoemd van anderen.

Indien de docent dit noodzakelijk acht kan hij het verslag bespreken met de studiebegeleider en/of docenten van voorgaande en/of toekomstige modules. Dit om, waar nodig, de juiste zorg te kunnen bieden en een veilige omgeving te waarborgen. Uiteraard wordt de privacy van iedere student gerespecteerd.

Bij een volgende module/sessie/stage schrijf je door in dit zelfde document. Je vermeldt bovenaan om welke module/sessie/stage het gaat en stuurt het gehele document door naar de desbetreffende docent.

Elk document voorzie je op de eerste pagina van je naam, emailadres, telefoonnummer en een FOTO.

Alle gemaakte documenten sla je op in de DLO

4.1 Document verslagen modules (reflectieverslagen)

In de verslagen van de modules komt het volgende aan de orde:

1. Zijn er inzichten die deze module je heeft gebracht?
2. En hoe werkt dit door in het dagelijks leven?

Dit mag max. 1 A4-tje zijn. Het gaat om de essentie.

Na afloop van de module stuur je binnen 4 weken je document naar de betreffende docent.

De docent geeft binnen 4 weken feedback die in dit document opgenomen en verwerkt dient te worden.

Het kan zijn dat de docent nog 1 of 2 extra vragen toevoegt. In dat geval zal de docent dit zelf aan de student doorgeven.

De naam van dit document is: Reflectieverslagen en je naam.

BV: Reflectieverslagen Marietje Cranio

4.2 Document verslagen sessies (behandelverslagen)

Na iedere module geef je thuis minstens 5 behandelingen waarin de geleerde technieken worden toegepast. Deze behandelingen laat je aftekenen door je cliënt. Achterin het logboek bevindt zich hiervoor een aftekenlijst. Twee van deze behandelingen worden uitgeschreven in een verslag. In deze verslagen komt aan de orde:

- De ervaringen/proces van de cliënt.
- Beschrijf je ervaringen als behandelaar van deze cliënt.
- De inzichten die verkregen zijn tijdens het geven van de sessie.
- M.a.w. wat ging er goed en waar liep je tegen aan.

NB: i.v.m. de privacy worden er geen volledige namen van cliënten genoemd. Je kunt volstaan met een voornaam of letter.

Wanneer je de sessie gegeven hebt en hebt uitgewerkt stuur je je document naar de betreffende docent.

De docent geeft feedback die je in dit document verwerkt.

De naam van het document is: Behandelverslagen en je naam.

BV: Behandelverslagen Marietje Cranio

4.3 Document verslagen stages

Na het volgen van je stage schrijf je hierover een verslag.

Per moment max. 1 A4-tje met daarin antwoord op de volgende 2 vragen:

1. Zijn er inzichten die deze stage je heeft gebracht?
2. Hoe kun je dit toepassen in je praktijk?

Na afloop van de stage stuur je binnen 4 weken je document naar de betreffende docent.

De docent geeft binnen 4 weken feedback die in dit document opgenomen en verwerkt dient te worden.

De naam van dit document is: Stageverslagen en je naam.

Dus bv: Stageverslagen, Marietje Cranio

De verslagen kunnen leidraad zijn tijdens het studiebegeleiding gesprek.

5 Studiebegeleiding

Studiebegeleiding richt zich op twee dingen: de ontwikkeling van het craniovak en het ontwikkelproces van de therapeut. Beide spelen zich af voor, tijdens en na de sessie met de cliënt. In de studiebegeleiding komen alle aspecten van het craniotherapeutschap aan de orde, waar je in de praktijk tegenaan loopt. Dit kunnen twijfels over het voelen zijn, verbazing over wat cranio bij jou en je cliënten doet, of betrekking hebben op overdracht en tegen-overdracht problemen. Dit kunnen praktische problemen zijn thuis met het gezin over het voeren van een praktijk, het durven vragen van een honorarium, algemene onzekerheid, onzekerheid over het al dan niet 'vol' krijgen van de praktijk tot en met het omgaan met de eigen grenzen aan toe.

Tijdens studiebegeleiding wordt aan de volgende punten gewerkt:

- Hoe gaat het met je cranio? Wat voel je, waar ben je enthousiast over, wat vind je spannend, hoe veranker je je ervaringen?
- Wat brengt de cranio, wat brengt de opleiding bij je teweeg?
- Wat gebeurt er in je lichaam tijdens het werken met een cliënt? Welke gedachtes, gevoelens en lichaamssensaties worden opgeroepen? Hoe ga je daarmee om?
- Hoe hangen deze ervaringen eventueel samen met jouw persoonlijke levensgeschiedenis?
- Hoe drukt zich dit uit in je houding en handelen?
- Wat zijn daarvan de effecten op de cliënt?
- Hoe ga je als therapeut op een goede manier om met deze gevoelens en gedachten?

Het doel is dat door aan deze punten te werken, je een goede Cranio Sacraal therapeut zult worden, in de ruimste zin van het woord.

Studiebegeleiding is er mede op gericht de eigen kwetsbaarheden en eigen pantsers, die kwetsbaarheid afdekken, helder te krijgen en hanteerbaar te maken. Hier ligt immers de bron van overdracht en tegen-overdracht, van onecht gedrag, pleasersgedrag, "wetenwatgoedisvoordeccliënt", reddersgedrag en afstandelijkheid, die een negatieve uitwerking kunnen hebben op het therapieproces. De studiebegeleiding richt zich op het herontdekken en versterken van een andere stevigheid: die van de cranio-Middenlijn, die van echtheid, respect en empathie, mededogen, levendigheid, en creativiteit van de therapeut.

Het uiteindelijke doel is, dat je in staat zult zijn de cliënt waarde vrij te zien als een individueel mens die bij je komt voor professionele hulp. Zo zie je, met liefde, ook alle bewust of onderbewust opgeroepen tegenoverdrachtreacties bij jezelf. Van de therapeut wordt verwacht dat hij in staat is authentiek te reageren en de cliënt, waar nodig, oprechte passende feedback te geven.

Wanneer je en/of studiebegeleider en/of de opleiding ontdekt dat je om deze zaken op te lossen dieper moet graven dan het verkrijgen van inzicht alleen, verdient het aanbeveling deze zaken in therapie uit te zoeken. Medestudenten en de eigen studiebegeleider kunnen in de ogen van de opleiding en in de ogen van de studiebegeleider niet optreden als therapeut van de student. Verwijzing door de opleiding en/of studiebegeleider naar een therapeut die in staat is procesmatig te werken is aan te raden. In tegenstelling tot de studiebegeleiding, wordt over de inhoud en voortgang van de therapie geen contact onderhouden tussen de therapeut enerzijds en de studiebegeleider, cq. opleiding, anderzijds. Wel kan de opleiding om een kwantitatieve verklaring vragen van het aantal therapeutische sessies. Op eigen verzoek kan wel een inhoudelijk gesprek gevoerd worden tussen de partijen.

Voor elke student geldt de verplichting om tijdens de gehele opleiding min. 12 behandelingen te ondergaan bij een afgestudeerde Cranio Sacraal Therapeut. Bewijs hiervoor vormen de facturen van de behandelingen. Deze zet je in de DLO.

Tip. Ben je zelf niet aanvullend verzekerd, maar heb je wel een eigen bedrijf, dan kun je de kosten voor de verplichte sessies opvoeren als kosten voor je onderneming.

NB Deze sessies zijn niet meegenomen in het totaalbedrag van een leerjaar.

Ook studenten die door hun vooropleiding en levenservaring in feite al probleemloos vanuit de genoemde grondhouding kunnen functioneren, stelt de opleiding toch studiebegeleidingsgesprekken verplicht. Zij kunnen tijdens deze bijeenkomsten samen met hun studiebegeleider voor wat betreft hun persoonlijk functioneren in relatie tot het vak van Cranio Sacraal therapie zich verder verdiepen.

Bij aanvang van het eerste leerjaar krijgt iedere student een studiebegeleider toegewezen. Tijdens en aan het eind van ieder leerjaar heeft de student een gesprek met de studiebegeleider. Leidraad bij deze gesprekken zijn de reflectieverslagen. Het is het mogelijk om tussentijds contact te zoeken met de studiebegeleider en vice versa.

Planning studiebegeleiding

Het studiebegeleiding gesprek wordt in Bussum gehouden, halverwege en aan het eind van ieder leerjaar, daags na toetsmomenten. Data voor deze gesprekken zijn terug te vinden in het rooster op je DLO. De student krijgt vooraf te horen hoe laat het gesprek zal plaatsvinden.

Vanaf studiejaar 2019-2020 worden deze gesprekken gecombineerd met het aanleren en uitvoeren van intervisie. De beroepsvereniging ziet dit als een van de belangrijke manieren waarop je als therapeut aan permanente educatie kunt doen.

Individuele sessies

Om het geleerde goed te kunnen integreren, je eigen Middenlijn te hervinden en je bagage af te leggen, EN om te begrijpen wat het voor jouw cliënten betekent om op tafel en in proces te gaan, is het noodzakelijk om zelf behandelingen te ondergaan bij een gediplomeerd Cranio Sacraal Therapeut.

Tijdens de opleiding dient men minimaal 3 maal per jaar een individuele sessie te ondergaan bij verschillende gediplomeerde Cranio Sacraal Therapeuten. Gedurende de hele opleiding dient men minimaal 12 individuele sessies te hebben ondergaan voordat men het praktijkexamen aanvraagt. Dit moet bij ten minste 4 verschillende therapeuten.

Upload je facturen in de DLO.

Formulier Studiebegeleiding

Voor elk leerjaar tref je een voorbereidingsformulier voor studiebegeleiding aan in de DLO.

6 Digitale Leeromgeving (DLO)

De DLO is de Digitale Leeromgeving. Daar vind je je studiegids, je rooster, het studentenstatuut, syllabi en hulpdocumenten: alles wat je nodig hebt om je weg te kunnen vinden.

Verder is dit de plek waar je al je verslagen kunt opslaan. Iedere student heeft hier een eigen map die niet door andere studenten is in te zien. Docenten hebben wel toegang tot de mappen. Iedere student die zich voor een leerjaar aanmeldt zal informatie krijgen over en toegang krijgen tot de DLO.

Uiteraard is de DLO goed afgeschermd voor buitenstaanders en hoef je niet bang te zijn dat je persoonlijke info in handen komt van anderen.

Zet in de DLO bij aanvang van je opleiding een scan van je hoogst genoten diploma en een met code vergrendelde studentverklaring.

Daarna is het de bedoeling dat je de map gaat vullen met

- Alle verslagen die geschreven en gelezen zijn, incl. de feedback van de docent.
- Facturen van behandelingen die je hebt ondergaan
- Aftekenbladen van door jou gegeven sessies
- Op deze manier kunnen docenten en studiebegeleiders snel zien of jij als student bij bent met alle verslagen en opdrachten. Verder is het jouw map, en mag je er alles in stoppen wat je wilt. Tevens is het ook jouw verantwoordelijkheid om je map op orde te houden.

Twee maal per jaar houden wij als docenten-team een studenten-bespreking. Hier bespreken we wat we zien en opmerken bij jou als student. Hiervan wordt dan een verslag gemaakt, dat zal worden opgeslagen in de docenten afdeling van de DLO. Zo kan iedere docent volgen wat er in voorgaande modules is gebeurd. Wanneer het nodig is zal je studiebegeleider contact met je opnemen en de feedback toevoegen aan jouw map, onder het daarvoor ingerichte tabje. Ook hier geldt uiteraard weer dat we zorgvuldig omgaan met alle informatie en dat alleen zaken vermeld worden die van belang zijn voor je studie.

Je krijgt je inloggegevens toegestuurd als je je aanmeldt voor een leerjaar.

Inloggen doe je op <https://pcsa.nu/dlo/> of via de link rechtsboven aan de algemene website.

Website

PCSA werkt met een uitgebreide website. Hier is algemene informatie terug te vinden, ook over de voorwaarden, het privacybeleid en de vertrouwenspersoon.

Nieuwsbrief

Een paar keer per jaar verschijnt er een nieuwsbrief die per mail verstuurd wordt. Je kunt je hierop abonneren rechts boven aan de website.

Facebook

Er is een besloten Peirsman Cranio Groep. Je kunt als student toestemming vragen om lid te mogen worden. Hier communiceren studenten en therapeuten met elkaar over Cranio zaken. Het is mogelijk om hier vragen te stellen, collega's tips te geven en er worden oproepjes gedaan om mensen te vragen een groep even te maken. Er mag geen promotie gemaakt worden voor concurrerende activiteiten.

Studentenraad

PCSA streeft naar een goede en open communicatie en heeft korte lijntjes naar de studenten. Iedereen kan alle vragen, opmerkingen, tips en ideeën in eerste instantie doorgeven via de feedbackformulieren of tijdens het studiebegeleidingsgesprek. Voor de klachtenprocedure verwijzen we naar de website. Indien er behoefte is bestaat er de mogelijkheid om een studentenraad op te richten.

7 Inhoud Beroepsopleiding tot Cranio Sacraal Therapeut

7.1 Leerjaar 1

Omvat de volgende modules:

Inhoud Basis

Doel:

Het leren aanraken van de cliënt op Cranio manier alsmede de eerste aanzet van het leren voelen van het ritme. Eerste inzichten geven van de (Cranio) anatomie van de mens ter voorbereiding en verduidelijking van het aanleren van de basis Cranio-technieken. Het leren reflecteren en uiten van de eigen bevindingen en gedrag.

Theorie:

- beweging van de fascia
- 2de en 3de ritme en stillpoint
- Algemene anatomie Cranio Sacraal Systeem
- Anatomisch begrip en het voelen van de Dura Mater inclusief Falx en tentorium, uitleg Cranio Sacraal systeem.
- Embryonale geschiedenis van de mens met in het bijzonder het centrale zenuwstelsel
- Contra indicaties voor de behandeling
- Gedragscodes van de school: zoals het respectvol benaderen van de medecursisten en geven en ontvangen van feed-back
- Opbouw en verwachtingen van de PCSA opleiding
- Theorie van de geschiedenis van Cranio Sacraal therapie
- Sessie opbouw
- Therapeutische kwaliteiten

Praktijk: De student leert onderstaande technieken en weet wanneer en waarvoor deze toe te passen.

De basistechnieken:

- o Optillen en goedleggen van de voeten
  - o Wegleggen arm
  - o Middenrif-Diafragma
  - o Hoofd vasthouden
  - o Bekkenbodem technieken:
    - Sacrum voelen en via fascia bekkenbodem ontspannen
    - Armbruggetje (op twee manieren) heupbeenderen uitnodigen te bewegen ten opzichte van het Sacrum), tevens eerste kennismaking met het S.I. gewricht
  - o Thoracic Inlet contact maken en ontspannen
  - o Hyoid contact en vrijmaken
  - o Atlas Occiput 1^e fase: contact maken en laten ontspannen van de nekspieren via volgen fascia bewegingen voelen en ontdekken van de tussenruimte van Atlas en Occiput
  - o Atlas Occiput 2^e fase: beweging van het ritme
  - o Kaaktechniek, Masseter met de volle hand contact maken en laten ontspannen
  - o 2 technieken van de Falx:
    - Frontal lift technieken: contact maken en volgen van de natuurlijk beweging van het Frontal en het herkennen van een stilpoint
    - Pariëtale techniek: vrijmaken van Pariëtalen t.o.v Frontal en Os Temporale
  - o 2 technieken van het Tentorium:
    - Sphenoid: compressie/decompressie ten opzichte van de Occiput
    - Earpull: vrijmaken van het Temporalis ten opzichte van de andere omliggende schedelbotten.
  - o Occiput-Baby Hold
    - o Nier 1
- Ergonomie achter om en rond de tafel
  - Afsluiten van de sessie
  - Taal van de fascia herkennen, begrijpen en communiceren
  - Gronden voor en tijdens een sessie

De **basismodule** bestaat uit:

12 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

*Peirsman, E & Baken, M. (2003). Cranio Sacraal voor en door iedereen.
Deventer: Ankh Hermes*

*Franklin, E. (2009). De kracht van het bekken. Lichaamsoefeningen voor meer kracht en stabiliteit van de bekkenbodem.
Haarlem, Nederland: Altamira-Becht*

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht) (literatuurlijst op de website)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandelsessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie (zelf organiseren) met medestudenten

Mediteren

Inhoud Verdieping Ritmes, Meridianen & Ontwinden

Doel:

Uitbreiding van de kennis en ervaring opgedaan in de basis module ter verdieping van het inzicht en de vaardigheid om te voelen en contact te maken met zichzelf en de cliënt.

Theorie:

- Theorie van het ritme en stillpoint
- Theorie van de meridianen
- Theorie van het ontwinden
- Theorie achter het mondwerk: avenue of expression
- Contra-indicaties van de behandeling

Praktijk: De student leert onderstaande technieken en weet wanneer en waarvoor deze toe te passen.

- De meridiaan technieken
  - Meridianen aanraken via de elleboog en contact maken via de aandacht met long, dikke darm, pericard, drievoudige verwarmmer, hart, dunne darm.
  - Vuurtje opstoken: connectie van de drievoudige verwarmmer tussen elleboog en Sacrum met nadruk op tansformatie in Sacrum
  - Meridianen aan de voeten: contact maken via de punten met blaas, nier, lever, galblaas, maag en milt.
- Bekkenbodem technieken
  - Heiligbeen-T12, ritme volgen
  - Kundalinibeweging in onderste wervels
  - De uitbreiding bekkenbodem technieken, S1-L5. creëren van ruimte ten opzichte van het Sacrum en de 5de lendenwervel door hun compressie-decompressie te voelen en te begrijpen.
- Hyoid technieken:
  - Hyoid vrijmaken van bovenaf ten opzichte van de kaak, tevens zijn de verschillen tussen de Hyoid technieken bekend
  - C2,C3
- Asymmetrische beweging van de oren en earpull van uit neuraal. Contact maken met de tent en een release uitnodigen
- Stillpoint technieken
  - EV4 (extentie van het 4de ventrikel) het openen van het ritme en creëren van een stillpoint in de extentie
  - CV4 (compressie van het 4de ventrikel) volgen van het ritme, compressie begeleiden en vasthouden. Hier ontstaat een stillpoint
  - Direction of energy
- Ontwinding
  - Been
  - Arm
  - Borstkas t.o.v. wervels
  - Nek: de student volgt de natuurlijk beweging in de nek, die mogelijk is bepaald door opgeslagen spanning van (geboorte)trauma. Hierdoor ontstaat diepe ontspanning in het nekgebied. Men leert over overgave en loslaten.
- Mondtechnieken
  - Verhemelte. Contact maken met zuigreflex en bevestigen van de middellijn.
  - Sinussen openen, de richtvinger op de Vomer,
    - ✓ Aandacht van de andere hand op Maxilla
    - ✓ Aandacht van de andere hand op Nasion/Etmoid
    - ✓ Aandacht van de andere hand op Frontal
    - ✓ Aandacht van de andere hand op Sphenoid
  - Tongriem en mondbodem losmaken.

De **Verdieping Ritmes, Meridianen & Ontwinden module** bestaat uit 12 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

Milne, H. (1998). The Heart of Listening, volume II.
Berkeley, CA: North Atlantic Books
Hoofdstuk 22, 23, 30

Netter, F.H. (1997). Atlas of Human Anatomy, second edition.
Summit, NJ: Novartis
pagina 22 ^{TM} 26

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandelsessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie (zelf organiseren) met medestudenten

Mediteren

Inhoud Sphenoid

Doel:

Inzicht/kennis verkrijgen van de anatomie en functie van het Sphenoid en de technieken die nodig zijn om disfuncties te herstellen

Theorie:

- hoe de membranen verbonden zijn met de schedelbeenderen en hoe beperkingen daarin elkaar beïnvloeden.
- de bewegingen van sphenoid (flexie-extensie, torsie, sidebending, horizontale en verticale verschuiving en compressie-decompressie) kennen en begrijpen en weten hoe te beïnvloeden
- welke sleutelpositie Sphenoid en Occiput in de schedel en binnen het gehele CS systeem hebben. Hij weet hoe zij samen de schedelbasis vormen.
- het verband tussen de gevolgen die spanningen in het SBJ kunnen hebben in het gehele systeem (bv. in Sutures van de schedel, in de Dura Mater en het bekken)
- de relatie tussen Sphenoid en ethmoid (middellijn).
- de invloed van de kauwspieren (Temporalis, Masseter, Pterygoid medialis) op het gehele functioneren van het SBJ en tevens de relatie met Tent en Falx
- de invloed van Sphenoid op Sacrum en SI gewricht kennen en begrijpen
- de cyclische beweging van de hersenen kennen en begrijpen
- kent en begrijpt de relatie tussen Occiput, Atlas, Dura Mater en myofasciale band

Praktijk: De student leert onderstaande technieken en weet wanneer en waarvoor deze toe te passen.

- Gronding
- Hersencyclus
- Bekkenbodemtechnieken: Sacrum-Ilia, Pubis-Coccyx, Pubis-Coccyx-Ethmoid (regenboog)
- Spieren van het Cranium: Masseter met gekrulde vingers, Temporalis, Myofasciale band/dwarse sinus, Hyoid-C2-C3_ occiput, Hyoid Masseter hold
- Losmaken van de Falx:
  - Frontal lift in 4 richtingen
  - Falx-Ethmoid
  - Ethmoid-Sphenoid
- Zygoma's
- Werken in de mond
  - Vomer-sinussen
  - Vomer –Sphenoid
  - Pterygoid medialis en Masseter Realease (mandibulaire Sling)
- Ontwinden oren van de tent via de oren
- Sutherland's Lesions (correcties van het Sphenoid)
  - Behandelprotocol voor Craniale letsels
  - Flexie en extensie
  - Torsie
  - Zijwaardse buiging (side bending)
  - Laterale vervorming
  - Verticale vervorming
  - Compressie-decompressie

De **Sphenoïd** module bestaat uit:

12 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

Milne, H. (1998). The Heart of Listening, volume II.
Berkeley, CA: North Atlantic Books
Hoofdstuk 23,24,28,29

Kern, M. (2005). Wisdom in the body, illustrated edition 2005.
Berkeley, CA: North Atlantic Books
Hoofdstuk 1,2 en 3

Netter, F.H. (1997). Atlas of Human Anatomy, second edition.
Summit, NJ: Novartis
pagina 1^{TM} 9

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandelsessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie (zelf regelen) met medestudenten

Mediteren

Inhoud Praten met het Hart

Doel:

Een aanzet geven bij het aanleren van gesprekstechnieken (SER) tijdens een CS sessie met de nadruk op het bewustzijn van de aanwezige weefsels. Niet het zoeken naar probleem plekken is de hoofdzaak maar eerder het leren kennen van de aard en de levenstaak van de weefsels. Hierin is het leren van een stem geven aan de weefsels het allerbelangrijkste instrument dat gebruikt wordt in verdere SER onderricht.

De realiteit van het Hart en zijn anatomie en zijn meridiaan leren kennen.

De realiteit van het Pericardium en zijn anatomie en zijn meridiaan leren kennen.

Bewust worden welke impact opgroeien op het huidige functioneren van Hart en Pericardium heeft en hoe dit om te zetten in onbelemmerd functioneren.

Theorie:

- Theorie van Energy cyst
- Verschil tussen SER en Emotioneel Release
- Verschil tussen Bewuste en Onbewuste Mind
- Beschrijving van de Dura Mater, Cranio Sacraal vocht, Ruggenmerg
- Beschrijving van de 4 grote zenuwbanen, armen (2) en benen (2)
- Anatomie van het Pericardium
- Anatomie van het hart, van buis tot 4 kamers
- Anatomie van het hart als onderdeel van de hersenen
- Bewuste ommekeer van de bestaande profielen in hart en Pericardium
- Eigen hart-ervaring
- Werken met weerstand
- Verdieping van kennis over bewustwordingsconcepten zoals het hogere zelf, cel-bewustzijn, communicatie tot op cel niveau
- interpretatie van de weergave van de eigen hartsessie op papier (tekening)
- introductie en communicatie met het emotionele hart, het elektro magnetische hart, het hart van communicatie en eenwording (het hart verbindt met AI), het is dus AI, wie in zijn hart is kan alleen maar hier zijn in het Nu
- bewustwording van de verbinding met AI, en de noodzaak te transformeren
- bewustwording en ervaren van de richting die altijd uitmond in het totale Niets, het totale Nu, ritme-loos, vorm-loos, tijd-loos, ruimte-loos, vol van Niets en Alles tegelijkertijd.

Praktijk: De student leert onderstaande technieken en weet wanneer en waarvoor deze toe te passen.

- Therapeutische vorming
  - eigen ervaring als sleutel
  - Middenlijn als techniek/meditatie
  - Ademhaling
- Communicatie technieken: communiceren met totale wervelkolom, Dura Mater, CS - vocht en het ruggenmerg zonder tussenkomst van het denken
  - voorbereiding, Fasciale rekking in alle ledematen om in het 3e ritme te komen, ontspannen van trigeminus via Masseter, Temporalis, mediale Pterygoidus en het Trigeminale ganglion, Hyoid, A-O laatste fase
  - Levenstaak leren/Biologieles
  - Praten met cellen
  - Praten met symptoom
  - Vragen en luisteren

De **Praten met het Hart** module bestaat uit:

12 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

Gendlin, E. (1989). Focussen
Haarlem, Nederland: de Toorts

Levine, P. (2011). De stem van het lichaam.
Haarlem, Nederland: Altamira

Vandersteen, (1993). De slimme slapjanus (Suske en Wiske).
Antwerpen, België: Standaard

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandelssessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie met medestudenten

Mediteren

Het eerste leerjaar wordt afgesloten met

- Praktijktoets basistechnieken en Sphenoïdtechnieken. (Propedeuse-toets)
- Theorietoets
- Oefening therapeutische vaardigheden
- Studiebegeleiding

7.2 Leerjaar 2

Omvat de volgende modules:

Inhoud Therapeutische Communicatie I

Doel:

De module Therapeutische Communicatie heeft als doel inzicht te verkrijgen in therapeutische processen en daarbij vaardigheden te verwerven op verbaal, non-verbaal en energetisch gebied teneinde deze processen te ondersteunen en te begeleiden, zodat cliënten in zorgvuldigheid worden uitgenodigd tot groei en heling. Tevens zet de student stappen in het persoonlijk proces die noodzakelijk zijn in de ontwikkeling tot zorgvuldig en zuiver therapeutschap.

De student heeft kennis genomen van:

- wat communicatie is en factoren die communicatie bemoeilijken
- gesprekstechnieken en vaardigheden gebruikt naast de behandeltafel/CS-sessies
- communicatie vanuit de stilte
- theorie en ervaring m.b.t. therapeutische houding, kwaliteiten en vaardigheden van de therapeut
- het belang van welkom heten en veiligheid bieden
- contact en contract ; behandelplan en anamnese; inhoud- en betrekkningsniveau
- ethische factoren binnen de therapeutische context
- de aspecten van zuiver feedback geven
- NLP communicatiemodel (inzicht in taal vanuit de dieptestructuur)
- Taalpatronen en mogelijkheden tot doorvragen
- bewustwording en inzicht in onbewuste en emotionele processen
- empathische vaardigheden
- de subtiliteit van taal en het belang deze aan te laten sluiten bij de subtiele energie van het Cranio sacrale ritme.
- leren herkennen, erkennen en benoemen in subtiel taalgebruik bij emotioneel proces
- juiste afstand en juiste nabijheid, projectie
- Overdracht
- mogelijkheden tot zelfreflectie

De student leert:

- bekende valkuilen in communicatie vermijden of hanteren
- tijdens en naast de CS-sessie de kern van de hulpvraag horen en begeleiden
- vanuit Stilte Aanwezig en in-wezig zijn in contact met mid-line en ritme. (longtide)
- tenminste een belangrijke valkuil van zichzelf benoemen binnen de communicatie
- afbakenen tussen zichzelf en de cliënt
- veiligheid bieden en de cliënt welkom heten met alle "bagage"
- geleidelijk aan onderscheid maken tussen het inhoudelijk contract en betrekkningsniveau
- de privacy en eigen ruimte van de cliënt respecteren
- taalpatronen herkennen en een vragen stellen die naar de KERN leiden
- zich open stellen voor inzichten m.b.t. eigen overdrachtspatronen en deze leren herkennen
- zich afstemmen op de cliënt, deze volgen EN leiden
- binnen het Cranio sacrale ritme aanraken d.m.v. subtiel taalgebruik
- de PLEK als behandelaar innemen en afgrenzen
- de cliënt begeleiden in het erkennen en hanteren van emotie, waarbij gestuurd wordt naar de helende beweging.

De **Therapeutische Communicatie I** module bestaat uit:

6 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

*Delft, F. van (2012). Overdracht en tegenoverdracht.
Den Haag: Boom Lemma*

*Hellinger, B. (2004). De kunst van het helpen.
Groningen: Noorderlicht*

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

1 dag intervisie (zelf regelen) met medestudenten

Mediteren

Inhoud Mond- en Oorwerk

Doel:

aanleren van een volledige behandeling van het Viscerale Cranium en Neurale Cranium

Theorie

- anatomie van de schedelbeenderen, het viscerale en neurale cranium
- oorsprong en aanhechting en werking van de
- kauwspieren: M. Temporalis, M. Masseter, M. Laterale Pterygoid, M. Mediale Pterygoid
- mondbodemspieren: M. Digastricus, M. Stylohyoid, Tong, M. Mylohyoidius, M. Geniohyoidius,
- halsspieren: M. Sterno Cleido Mastoideus (SCM), M. Scalenus, M. Omohyoidus
- de anatomie van het uitwendige oor, middenoor en binnenoor: evenwichtsorgaan, trommelvlies, hamer, aambeeld, stijgbeugel, ovale venster, perilymfe endolymfe, cochlea, 3-voudig halfcirkelvormig orgaan en ampullen, vestibule en evenwichtsorgaan
- anatomie van Temporale Mandibulaire Joint en discus
- de relatie en dynamiek van het Sacrum t.o.v. het kaakgebied
- verband tussen de dynamiek van Frontal, Ethmoid, Sphenoid, Vomer, Maxilla, Palatines, Mandibula, Os nasale, Os Temporalis, Occiput, Pariatalen, Zygoma.
- de Craniosacrale beweging van de afzonderlijke beenderen die in verband staan met het harde verhemelte (Vomer, Palatines) kennen en begrijpen
- belang van Neutraal in de betrokken botjes weten en begrijpen

Praktijk: De student leert onderstaande technieken en weet wanneer en waarvoor deze toe te passen.

- o Bekkentechnieken
  - Sacrum-elleboog
  - Iliac
  - rotatie Coccyx
  - Psoas ontwinden
  - Coccyx-Ethmoid
- o Mond en kauwspieren
  - N. Trigemini
  - Hyoid/tong
  - M. Temporalis
- o Zygoma met 2 vingers
- o Sinussen
- o Vomer
- o Mediale Pterygoid
- o Nasal Float
- o Maxilla
- o M. Masseter
- o SCM-lymfeputjes
- o M. Digastricus
- o Mastoid-Sphenoid
- o Het oor
  - Floating ears
  - First Aid Sutherland (wobble)
  - Loodgieter
- o Laterale Pterygoid
- o Palatine
- o Mandibula

De **Mond- en oorwerk** module bestaat uit:

12 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

Kortie, J. (2016), *Jouw ziel wil zingen*
Utrecht, Nederland: Ten Have

Milne, H. (1998). The Heart of Listening, volume II.
Berkeley, CA: North Atlantic Books
Hoofdstuk: 25, 29, 31, 32, 34

Netter, F.H. (1997). *Atlas of Human Anatomy*, second edition.
Summit, NJ: Novartis
pagina 46 tm 57, 87-89

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandel sessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie (zelf regelen) met medestudenten

Meditatie

Inhoud Ken je Brein I

Doel:

Inzicht verkrijgen in de onderbewuste manieren waarop de mens op stress reageert en deze op een bewuste manier leren beheersen.

Inzicht in de elektrische werking van de hersenen en de invloed op traumawerk.

Theorie:

- opbouw van het zenuwstelsel van eencellige tot mens
- van de opbouw van de breinen (brain stacking) en de onvermijdelijkheid daarvan
- werking en invloed alarmsystemen, stressrespons
- opbouw van de stress respons en de nucleï die daarbij een rol spelen (Spinal Ganglia, Suprachiasmatic Nucleus, Locus Ceruleus, Thalamus, Amygdala's, Hypothalamus, Hypofyse, Bijniere, Hippocampus, RAS, Raphe Nuclei, Periaqueductal Grey, Medulla Oblongata, N. Vagus kernen)
- amygdala's, evenwicht amygdala's, evenwicht Amygdala en Prefrontale Cortex
- Noradrenaline, Adrenaline, Cortisol, Serotonine, Endorfinen
- hormonale balans tussen symp. en para-sympatische systeem
- elektriciteit van deze systemen

Praktijk: De student leert onderstaande technieken en weet wanneer en waarvoor deze toe te passen.

Stresscascade:

- Vuurballen en schoonspoelen Spinal Ganglia
- Ventrikels
- Thalamus
- Amygdala
  - plaatsbepaling
  - Amygdala's met elkaar en aarde verbinden
  - Amygdala en Frontale Cortex
  - zelfde met uitspraak van AHA gegeven
- Hypothalamus
- Infundibulum
- Hypofyse
- Cortisolreceptoren in Amygdala en Hypocampus (De banaan)
- Bijniere
  - kleine teen-bijnier-psoasontwinding
  - Bijnier volledig

RAS (Reticulair alarmsysteem)

- Hypothalamus-Locus Cereleus as balanceren
- Parasympatische hormonen
  - Raphe nucleï-serotonine
  - Periaqueductal grey-endorphine

De **Ken je Brein I** module bestaat uit:

12 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

*Felten, D.L. & Maida, M.E. (2018). Netters Neuroscience Coloring Book
Amsterdam, Nederland: Elsevier Health Sciences*

*Langedijk, P. De parasympathicus, in relatie met stress, geestelijke en lichamelijke ziekten.
Deventer, Nederland: Ankh Hermes*

*Levine, P. (2007). De tijger ontwaakt.
Haarlem, Nederland: Altamira-Becht*

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandelsessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie met medestudenten

Meditatie

Inhoud Psoas Release I - Diep Spierwerk

Doel:

leren werken met diepe aanraak- en ontladingstechnieken voor de Psoas en het diafragma; kennis van en inzicht in de psychosomatiek van Psoas en diafragma. Aanleren van een volledige behandeling.

De student heeft kennis genomen van:

- anatomie en functie psoas en diafragma
- psychosomatiek psoas, diafragma

De student leert:

- een volledige sessie geven voor het Psoas-diafragma gebied, met gebruik van diepe en zachte fascia-technieken uit Rebalancing
- de geleerde technieken gebruiken om cliënt de gevoelde ervaring aan te leren
- werken vanuit een grotere context van aanwezigheid

De **Psoas Release I – Diep Spierwerk** module bestaat uit:

11 dagdelen van 4 uur

Lezen van syllabus

Lezen van verplichte literatuur

Heller, J & Henkin, W. (2004). Bodywise.

Berkeley, CA: North Atlantic Books

Koch, L. (2012). The Psoas Book, 30th anniversary revised edition

Felton, CA: Guinea Pig

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandel sessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie met medestudenten

Meditatie

Inhoud Werken met Emoties

Doel:

De student leert in contact te komen met eigen emoties; bewust te worden van eigen kind patronen en hoe die (nog) van invloed zijn op het heden; eigen levendigheid, kracht en liefde ervaren; neutraliteit bewaren als therapeut in sessies met de cliënt.

De student heeft kennis genomen van:

- verschillende methodes om in contact komen met de eigen emoties
- verschillende visies op werken met emoties.
- primaire-, en secundaire emoties en hun oorsprong.
- het begrip kindpatronen en hun invloed op het heden
- co-counselen en Johari venster
- belang om als therapeut te (durven) werken met de (eigen) emoties en (eigen) kindpatronen.
- werkwijzen om in eigen emotioneel onderhoud te voorzien

De student leert:

- door middel van verschillende methodes in contact komen met de eigen emotie
- emoties beleven, onderzoeken en accepteren zonder zich ermee te identificeren
- kijken naar de conditioneringen in de eigen jeugd en hoe dat hem / haar (nog) in het heden beïnvloedt.
- sturing geven aan de eigen emoties en keuzemogelijkheden ervaren.
- werken met de eigen weerstand.
- samen met anderen een veilige en liefdevolle omgeving creëren.
- zich open en kwetsbaar opstellen.
- ervaringen met anderen delen.
- middels meditatie ruimte creëren voor waarnemen, bewustwording en inzicht.
- emotioneel onderhoud toepassen in eigen leven.

De module **Werken met Emoties** bestaat uit:

Een lang weekend van 5 dagdelen en 1 oefendag

Lezen van verplichte literatuur:

Dingjan, O. & Kranenburg, D. (2012). Je eigen-wijze weg, heel het innerlijke kind.
Usquert: Aumm instituut

Dingjan, O. & Kranenburg, D. (2012). De weg uit trauma kun je leren. Heling van vroeg trauma: ervaringen, oefeningen en technieken.
Usquert, Nederland: Aumm instituut

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Meditatie

7.3 Leerjaar 3

Omvat de volgende modules:

Inhoud Oogwerk

Doel:

Leren werken met het visuele systeem, ogen en hersenen die bij het zien betrokken zijn en een nieuwe manier van kijken ontdekken

Begrijpen van de achterliggende oorzaken van oogproblemen

Theorie:

- anatomie van de oogkas, botjes, zenuwen en bloedvaten
- anatomie van de uitwendige oogspieren, 4 rectus en 2 obliëk
- zenuwen van de oogspieren en zenuwen van de ogen zelf
- 3 lagen van de oogbol en onderdelen, inwendige oogspieren, ringvormig lichaam, iris, kamervocht, ophanging van de lens
- Retina, kegeltjes en staafjes, overgang naar de oogzenuw
- annulus tendiniosus, oogkanaal en vergroeiing met de Dura Mater in het Sphenoid
- optic chiasme, suprachiasmatic nucleus, optic tract, pulvinar en medial geniculate body
- optic radiation en optic (occipital) cortex
- invloed van de kleine hersenen op zicht
- Glaucoom, staar, macula-degeneratie, diabetes
- Invloed van 2 dimensionale opvoeding en benoemingscultuur op zicht en visie
- Bates methode en zelfhulp oefeningen
- Verandering van assembly point
- de relatie Tentorium, Myofasciale band, transverse sinus en hun invloed op de visuele cortex

Praktijk: De student leert onderstaande technieken en weet wanneer en waarvoor deze toe te passen.

- Ontspanning van de oogspieren
- Herhaling van Zeebeen-coccyx, ontspannen alle kauwspieren, volledige Sphenoid, Frontal Vleugeltechniek
- Nasal Float
- Zygoma met 2 of 4 vingers
- Diagonale oogtechniek
- Rechte oogtechniek T6.1 met beide handen tegelijk T6.2 eerst links dan rechts
- Watertechnieken
  - Activatie traanklier
  - Openen lymfeputjes
  - Lymfetechniek met duimen van oog naar putjes
- Ontwinden oogbol: ontspanning uitwendige oogspieren en Anulus Tendineus
- Ontwinden oogzenuw, Optisch Chiasme, Release Suprachiasmatic Nucleus
- Kleine hersenen, Medulla, Ruggenmerg
- Omkeren van de kijkrichting
- volgen CS ritme via aanraking oogbol
- AO via aanraking oogbol

De **Oogwerk** module bestaat uit:

12 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

Barns, J. & Benjamin, A.H. (2015). Beter zien zonder Bril.
Amsterdam: de Driehoek

Naber, S. (2010). Natuurlijk zien en de Bates methode.
Den Andel: Natuurlijk zien

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandelsessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie (zelf regelen) met medestudenten

Meditatie

Inhoud Praten met het Immunsysteem

Doel:

inzicht en overzicht verkrijgen in de principes te zien van ons immuunsysteem, verbanden te leren zien van de bijbehorende organen en cellen en de levensstaken van dit systeem te leren kennen. Aanleren van technieken die het immuunsysteem ondersteunen. Bewustzijn creëren over hoe ingenieus ons lichaam werkt en een oneindige nieuwsgierigheid hiervoor op te roepen.

Theorie

- de bouw, werking en functie van het immuunsysteem
- bouw van het lymfesysteem: ductus lymphaticus dexter en de ductus thoracicus
- de werking, ligging en biologische en energetisch functie van de organen die direct betrokken zijn bij ons immuunsysteem, te weten, thymus, milt, lever, het poortadersysteem en de darmen (dunne, dikke, endel, Peyers patches).
- de relatie tussen bovenstaande organen.
- de volgende begrippen: fagocytose, apoptose, afweer (aangeboren en verworven), regeneratie.
- de volgende cellen: macrofagen, stamcellen, rode bloedcellen (erythrocyten), T- en B-cellen, plasmacellen, en immunoglobulinen (antilichamen) en mastcellen.
- antilichaam en antigeen.
- de verschillen tussen rode en witte bloedcellen (erythrocyten en lymfocyten): herkomst, kwantiteit, locatie, levensduur, functie.
- van de opbouw van een enkele cel en kent de verschillende onderdelen: lysosoom, mitochondriën, celkern (nucleus), cytoplasma, ribosoom, Golgi-apparaat, celmembraan, DNA.
- het proces van celdeling en het ontstaan van zygote tot aan het miljarden-cellige organisme dat uiteindelijk een mens is.
- de stoffen en cellen die met weefselherstel te maken hebben: trombocyten, histamine, heparine, serotonine, haptine, secretine.
- de rol van cholesterol.
- van de ontwikkeling van ons immuunsysteem vanaf de embryonale fase tot aan volwassenheid.
- het begrip stofwisseling en waar dat plaats vindt.
- het begrip spijsvertering, en waar dat plaats vindt.
- de route en het recycleproces van de rode bloedcellen en de begrippen hemoglobine, bilirubine en ijzer.
- de volgende pathologieën: auto-immuunziekten, allergieën, kanker.
- de functie en werking van koorts.
- de voor- en nadelen en werking van vaccinatie's.
- de functie van het immuunsysteem binnen de hersenen, incl. de kennis van de bloed-breinbarrière en de rol die monocytten hier kunnen spelen, evenals astrocyten.
- de bot-opbouw, betekenis en functie van het beenmerg,
- en begrijpt het samenspel tussen de alarmsystemen en het immuunsysteem.
- weet welke werkt op overleven op lange termijn en welke op korte termijn.
- weet welke parasymptisch is te noemen en welke sympathisch.
- de volgende immuun cellen: monocytten, natural killer cells, mastcellen, neutrofielen, granulocyten, eosinofielen, basofielen, megakaryocyten, dendrietcellen, cytokinen.

Praktijk: De student leert onderstaande technieken en weet wanneer en waarvoor deze toe te passen.

- schoonspoelen lymfe: Putjes openen, Oksels, Liezen
- contact maken/communiceren met Thymus en regeneratie aanbieden
- contact maken/communiceren met en regenereren van
  - hart, longen, kleine bloedsomloop en aorta
  - hart, milt, poortader, lever, hart
  - hart, aorta, nieren, hart
- immuunsysteem binnen de Dura Mater
  - herstel volledig bloedvaatsysteem
  - herstel volledig Cranio Sacraal Systeem (Choroid plexi, ventrikels, glymfatisch systeem, arachnoid villi)
- contact maken met en regenereren van NEC's en Microglia

- N. Vagus herstellen en contacten met organen bevestigen

De module **Praten met het Immuunsysteem** bestaat uit:

12 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

*Upledger, J. (2010). Cell Talk, Transmitting Mind into DNA.
Berkeley, CA: North Atlantic Books
Hoofdstuk 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8 en 9.*

*Lipton, B. (2007). Biologie van de overtuiging.
Deventer: Ankh Hermes*

*Fransen, H. (2010). Bondgenoot, autobiografie van een immuuncel.
Groningen: De Zaak*

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandel sessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie (zelf regelen) met medestudenten

Meditatie

Inhoud Familie-opstellingen en Cranio

Doel:

Kennis nemen van de theorie en leren werken binnen het kader van Systemisch Werk volgens Hellinger als veilig kader bij het begeleiden van emoties en persoonlijk proces van cliënten. Studenten inzichten laten verwerven m.b.t. hun eigen dynamieken en de effecten daarvan in hun leven. A.d.h.v. deze methodiek stappen zetten in hun persoonlijk proces en ontwikkeling tot therapeut.

De student heeft kennis genomen van:

- De 3 systemische hoofdprincipes en de bijbehorende helende beweging
- Enkele dynamieken die zich voordoen bij verstoringen in een familie systeem: zoals binding en verbinding; Leven en Dood; Geven en Nemen; Komen en Gaan.
- Hoe dynamieken zich vertonen in bepaald gedrag of ziektepatronen
- Wat verstrikking is en hoe daarmee te werken
- De effecten van het werken met rituelen volgens systemisch werk
- De verschillen tussen magische taak en helende taak
- De juiste therapeutische houding m.b.t. het werken met CS en familie-opstellingen
- De eigen verstrikkingen met het persoonlijk familiesysteem en hoe de daaraan gekoppelde dynamiek het persoonlijk ontwikkelingsproces beïnvloedt.
- De ervaring van de helende beweging binnen het eigen persoonlijk proces
- Het belang om in deze manier van werken bij de KERN te blijven, zodat de cliënt niet verder getraumatiseerd wordt.

De student leert:

- De 3 hoofdprincipes van systemisch werk benoemen en voorbeelden van effecten daarvan geven
- Per principe de bijbehorende helende beweging en passend ritueel noemen en toepassen. Cursist weet welke zinnen daarbij horen.
- Benoemen welke dynamieken kunnen ontstaan als gevolg van bepaalde verstoringen binnen het systeem.
- Tijdens een CS sessie een plek die aandacht vraagt, koppelen aan wat er mis ging binnen het familiesysteem.
- Een verstrikking herkennen, deze zichtbaar en voelbaar maken voor de cliënt en laten benoemen.
- Na deze erkenning de cliënt stapsgewijs begeleiden bij de juiste helende beweging.
- Geleidelijk aan leren om bij deze laatste 3 punten bij de KERN van het verhaal te blijven.
- Zelf op de juiste Plek blijven als behandelaar, met de juiste afstand en de juiste nabijheid.
- Als behandelaar de cliënt het proces gunnen, zonder te gaan redden.
- Naar zijn/haar eigen verstrikking en dynamiek kijken en zich *laten begeleiden*.
- Gebruik maken van zelfreflectie en flexibiliteit in het eigen persoonlijk proces.
- De opgedane inzichten en ervaringen benoemen en plaatsen binnen de theoretische context.
- Het geleerde toepassen binnen en in aansluiting met het Cranio sacrale ritme.
- Vanuit Stille een vraag van binnenuit laten opkomen.

Lezen van verplichte literatuur:

Veenbaas, W. & Goudswaard, J. (2009). *Vonken van Verlangen*.
Utrecht: Phoenix opleidingen

Hellinger, B. (2002). *De wijsheid is voortdurend onderweg*.
Groningen: Noorderlicht

Hellinger, B. (2004). *De kunst van het helpen*.
Groningen: Noorderlicht

De **Familie-opstellingen en Cranio** module bestaat uit:

12 dagdelen van 4 uur

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandel sessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie (zelf regelen) met medestudenten

Meditatie

Inhoud Therapeutische communicatie II

Doel:

De module Therapeutische Communicatie heeft als doel verder inzicht te verkrijgen in therapeutische processen daartoe vaardigheden te verwerven op verbaal, non-verbaal en energetisch gebied teneinde deze processen te ondersteunen en te begeleiden, zodat cliënten in zorgvuldigheid worden uitgenodigd tot groei en heling, ondanks mogelijk aanwezige weerstand. Tevens zet de student stappen in het persoonlijk proces die noodzakelijk zijn in de ontwikkeling tot zorgvuldig en zuiver therapeutschap. Student krijgt zicht op de eigen vormen van weerstand.

De student heeft kennis genomen van :

- aspecten m.b.t. het zorgvuldig afsluiten van een behandeltraject
- praktische valkuilen bij het eerste gesprek
- het belang van begrenzen binnen de therapeutische context
- theorie, ervaringen en inzichten m.b.t. overdracht
- theorie, ervaringen en inzichten m.b.t. tegenoverdracht
- afweermechanismen volgen Post Reality Integration
- noodzakelijke vaardigheden en valkuilen bij het werken met weerstand
- de eigen voornaamste weerstandmechanismen
- de juiste attitude m.b.t. het werken met weerstand
- theorie en ervaringen met mannelijke en vrouwelijke energie
- enkele aspecten van geweldloze communicatie

De student leert:

- belangrijke aspecten van het anamnese- en afsluitend gesprek noemen en onderbouwen
- de cliënt begrenzen zowel in de sessie als naast de sessie in verhaal en "drama".
- overdrachtspatronen herkennen en positief gebruiken binnen de therapeutische context
- zich openstellen voor inzichten m.bt. de eigen overdracht- en tegenoverdracht patronen
- geleidelijk aan de voornaamste tegenoverdracht van zichzelf benoemen en herkennen
- de lagen van afweer volgens Post Reality Integration benoemen
- werken met deze vormen van weerstand binnen een CS sessie
- weerstand bij de cliënt verwelkomen en leren bij zichzelf te blijven
- het belang inzien van balans tussen mannelijke en vrouwelijke energie en onbalans hierin herkennen bij een cliënt – en bij zichzelf
- de belangrijkste aspecten noemen van geweldloze communicatie
- communiceren met een cliënt volgens de hoofdlijnen van geweldloze communicatie

De **Therapeutische Communicatie II** module bestaat uit:

6 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

Bosch, I. (2016). PRI en de kunst van bewust leven. Amsterdam: Atlas Contact

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen
Min. 5 behandel sessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie (zelf regelen) met medestudenten

Meditatie

7.4 Leerjaar 4

omvat de volgende modules:

Inhoud Pasgeborenen en kinderen

Doel: De student leert werken met pasgeborenen en kleine kinderen. Voorwaarde hiervoor is dat de student zelf inzicht krijgt in het levensdoel waarmee hij hier op aarde kwam.

De student krijgt dit inzicht door:

- het eigen geboortetrauma te verwerken door een hergeboorte te beleven
- het leren aanpassen van de cingulate gyrus door deze te 'resetten'
- de eigen placenta te ervaren en die energie terug te claimen

Theorie:

- de embryologie vanaf conceptie tot geboorte
- de craniale zenuwen, 9,10,11,12, en hun mogelijke disfuncties
- de bouw van de craniale botten na de geboorte
- anatomisch en energetisch belang van de placenta
- de waarde en het belang van borstvoeding
- de waarde en het belang van een lotus-geboorte
- de mogelijke gevolgen van een keizersnede/zuignap/niet natuurlijke geboorte
- welke Fasciale, Viscerale en Craniale technieken te gebruiken om het lichaam van moeder te openen voor de geboorte.
- welke Fasciale, Viscerale en Craniale technieken te gebruiken om het lichaam van moeder te behandelen na de geboorte.
- welke Fasciale, Viscerale en Craniale technieken te gebruiken voor het babylichaam zoals overlapping van de botten, ontspannen Occiput, ruimte geven aan Jugular Foramen, Sphenoid, oortechneik, Esophagus, ontspannen wervelkolom, heupgewricht herstellen, Frenulum ontspannen via fasciawerk.
- hoe de vader de moeder voor-, tijdens- en na de geboorte kan ondersteunen.
- hoe te communiceren met pasgeborenen en kleine kinderen.
- herkennen van problemen bij pasgeborenen.
- verschil tussen een geplande en een acute keizersnede

Praktijk: De student leert onderstaande technieken en weet wanneer en waarvoor deze toe te passen.

- o Contact maken met levensdoel middels geleide meditatie
- o vrijmaken bekkenbodem
- o personifiëren van placenta
- o geboorte herbeleven: personifiëren van placenta, geboorterichting vinden via ontwinding nek en via vertraging van ontwinding van de nek
- o herprogrammeren cingulate gyrus
- o Technieken voor baby's:
  - ontwinden wervelkolom via vertraging
  - ontspanning Occiput en nekwerfels met 2 vingertoppen, zodat Jugular Foramen vrijkomt
  - overlapping en compressie in de weefsels herstellen (hoofd)
  - Sphenoid plaatsen
  - Tentorium ontspannen via oortechneik
  - Molding van het cranium
  - compressies in weefsels-botten zoeken en oplossen (lichaam)
  - ontlasting van Thorax met nadruk op T4,5,6
  - esophagus (pylorus sphyncter)
  - ontwinding van een lang bot
  - Frenulum ontlasten

De **Pasgeborenen** module bestaat uit:

12 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

Peirsman E. & Peirsman, N. (2005). Craniosacraal voor Baby's en Kinderen.
Deventer, Nederland: Ankh Hermes
(niet meer verkrijgbaar, is bij module inbegrepen)

Shubin, N. (2009). Your Inner Fish.
New York (NY): Vintage Books

Upledger, J.E. (2010). A Brain is Born.
Berkeley, CA: North Atlantic Books

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Min. 5 behandel sessies geven

Maken van 3 behandelverslagen

1 dag intervisie (zelf regelen) met medestudenten

Meditatie

Inhoud Je Praktijk in Beweging

Doel:

Overdracht van kennis en vaardigheden voor de (startende) ondernemer in Gezondheid en Welzijn, over de onderwerpen Marketing en Public Relations. De weg vrijmaken om een succesvolle praktijk te kunnen opstarten en/of continueren. Hoe krijg en houd jij jouw praktijk in beweging op een manier die klopt, en klopt bij jou? Wat betekent het om naast craniotherapeut, ook ondernemer te zijn? En praktisch: wat houdt het in om een praktijk te hebben? Waar dien je allemaal rekening mee te houden?

De student kan/kent t.a.v. de theorie:

- wat is praktijkvoering?
- Wat zijn de wettelijke eisen die aan een praktijk worden gesteld?
- Hoe ga je om met het managen van je praktijk? Wat houdt dat in?
- wat is de rol van marketing en P.R.?
- heb je blokkades tegen het voeren van een eigen praktijk?
- hoe maak je jouw eigen marketingplan
- de SWOT-analyse doorvoeren in je eigen praktijkvoering
- wat is positionering en hoe pas je het toe?
- doelstellingen bepalen
- de marketingmix en marketingmiddelen voor promotie van de praktijk
- een methode om blokkades naar succes zelf te doorbreken.

De student leert t.a.v. de praktijk:

- een eigen marketingplan te maken
- informatie verzamelen om bewuste keuzes te kunnen maken
- blokkades doorbreken om tot bewuste keuzes te komen
- Product-Markt-combinaties vertalen in een op de doelgroep afgestemde boodschap
- een promotieplan opstellen om klanten te gaan werven

De **Je Praktijk in Beweging** module bestaat uit:

8 dagdelen van 4 uur

Lezen van verplichte literatuur:

Bommerez, J. & Van Zijtveld, K. (2015). Flow en de kunst van het zakendoen. Almere, Nederland: Multilibris

Ende, M. van der (2012). Vrij en blij zelfstandig ondernemen. Amsterdam, Nederland: Gopher

Knoope, M. (2011). De Ontknooping. Nijmegen, Nederland: KIC

Romme, K (2014). Calimeromarketing 3.0 Schiedam, Nederland: Scriptum

Lezen van syllabus

Lezen van ondersteunende literatuur (niet verplicht)

Maken opdracht voor de module (bijvoorbeeld: maak een ondernemingsplan, maak een SWOT-analyse, maak een social-mediaplan)

Maken reflectieverslag van de module

Bestuderen van lesstof en maken van theorievragen

Meditatie

Inhoud Advanced

Doel: integreren van al het geleerde in de voorgaande jaren als laatste voorbereiding op het voeren van een eigen praktijk.

De student heeft inzicht gekregen in:

- eigen pijnplekken, is in staat deze onder ogen te komen en aan te gaan.
- de noodzaak om zo neutraal mogelijk te kunnen werken met cliënten in de praktijk
- het feit dat als je als therapeut eigen pijn tegenkomt, het noodzaak is deze pijn onder ogen te zien en indien nodig je te laten begeleiden om dat los te laten.
- de noodzaak om te vertrouwen op eigen intuïtie.
- hoe een levenservaring in een systeem kan zijn blijven hangen en nog steeds in het hier en nu een bepaalde invloed kan uitoefenen op iemands leven.
- dat het belangrijk is hier niet voor terug te deinzen, maar in rust en liefde naar te leren kijken.

De student kan na afloop van de module:

- geheel zelfstandig sessies geven.
- al hetgeen geleerd is in alle voorgaande modules integreren, samenbrengen en verbanden zien tussen alle onderdelen, op fysiek, emotioneel, mentaal en spiritueel vlak.
- aangeven welke technieken het best bij de te behandelen persoon passen.
- SER technieken op de juiste wijze toepassen
- samenwerken met en leren van collega-studenten
- als tweede of derde behandelaar fungeren tijdens een sessie
- een verdieping ervaren in de manier van arcanen
- een verdieping ervaren in de manier van werken
- een cliënt begeleiden in het loslaten van het verleden.
- in deelrondes verwoorden wat hem geraakt heeft.

De **Advanced** bestaat uit:

5 dagen intern, 60 uur

Maken reflectieverslag van de module

Na afloop van de Advanced zal de student per mail, eventueel eerst telefonisch, de bevindingen en/of aanbevelingen van de docent(en) ontvangen.

Afhankelijk van de bevindingen kan de student een to-do krijgen alvorens aan het examen te mogen deelnemen. De to-do wordt in overleg samengesteld.

NB Het kan zijn dat hier voor de student extra kosten uit voortvloeien, bijvoorbeeld als er extra docenturen worden gemaakt (à € 50,-/uur) of de student extra sessies neemt bij een therapeut.

Eindwerk

Voor het schrijven van je eindwerk vind je een uitgebreide richtlijn op de DLO.
Primaire scriptiebegeleider is Ingeborg Teeken. Zij kan meelezers inschakelen als gepast.

De tijdlijn voor je scriptie is:

PM na start vierde leerjaar: laten goedkeuren van het onderwerp

PM laten goedkeuren van je inhoudsopgave

15 mei inleveren eerste versie, feedbackronde

1 juli inleveren concept definitieve versie, feedbackronde

15 september inleveren definitieve versie

1 oktober uitslag

Na goedkeuring stuur je per mail één bestand naar opleiding@pcsa.nu. Tijdens de diploma-uitreiking presenteert je je eindwerk en overhandig je deze in de vorm van twee papieren-versies.

Heb je extra hulp en ondersteuning nodig tijdens het maken van het eindwerk?

Dan kun je terecht bij de docenten. Hier zijn kosten aan verbonden van €50.00 per uur

Verantwoord rapporteren

Bij het schrijven van een scriptie heb je een aantal regels in acht te nemen. Zo mag je bijvoorbeeld niet zomaar teksten van Internet plukken en suggereren dat het een eigen tekst is. Feitelijk is er dan sprake van plagiaat (en fraude). Om te voorkomen dat je problemen krijgt adviseren we onderstaande tips goed door te lezen en natuurlijk na te leven.

Rapportage kent één hoofdprincipe: alles wat in het rapport staat, is bedacht en geschreven door degene van wie de naam op het rapport staat, tenzij er verwezen wordt naar een geraadpleegde bron.

Redenen om bronnen te vermelden:

Een rapport moet controleerbaar zijn: de lezer moet beweringen kunnen verifiëren;
verantwoordelijkheid voor beweringen: bepaalde gegevens kunnen prachtig door een organisatie worden gepubliceerd. De organisatie zelf is er verantwoordelijk voor.

Het toont aan dat je:

- op verantwoorde wijze met het onderwerp bent omgegaan;
- je de vakliteratuur kent;
- op de hoogte bent van de actuele ontwikkelingen;
- een goede selectie weet te maken uit de bronnen.
- Uit je eigen conclusie, visie of advies blijkt hoe je met de gegevens bent omgegaan, hoe je ze weet te combineren en te interpreteren.

Examen

De opleiding wordt afgesloten met een **praktijkexamen** en een **theoretische examen**.

De opleiding Cranio Sacraal Therapie wordt afgesloten met een eindexamen. Dit is een praktijkexamen onder toezicht van een examencommissie. Daarnaast is een externe vertegenwoordiger van het beroepsveld aanwezig.

De toelatingseisen tot het examen:

- Alle modules zijn gevolgd.
- Alle voorgaande tentamens zijn als voldoende beoordeeld.
- Alle verslagen zijn ingeleverd en besproken met de studiebegeleider en als voldoende beoordeeld.
- De Advanced is met goed gevolg gevolgd.
- Alle vervangende taken zijn uitgevoerd.
- Alle opdrachten zijn bij het secretariaat (t.a.v. examencoördinator) ingeleverd.

Het examen bestaat uit een praktijk en theoriegedeelte.

Het praktijkexamen.

Het praktijkexamen bestaat uit het geven van een Cranio Sacraal-behandeling. De duur van de behandeling is zes kwartier (inclusief voor- en nagesprek) en bestaat uit een anamnese, behandeling en een nagesprek.

De examenkandidaat doet examen met meerdere examen-kandidaten tegelijk. De examenkandidaat brengt een cliënt mee die bereid is zich door andere examenkandidaat te laten behandelen. Middels loting wordt de cliënt aan de student toegewezen.

De examenkandidaat beschikt over een massagebank, een krukje en stoelen. De praktijkruimte mag naar eigen idee ingedeeld worden.

De behandeling begint en eindigt exact op tijd. De examenkandidaat zorgt ervoor dat de cliënt op tijd uit de wachtruimte wordt opgehaald. Van de examenkandidaat wordt gevraagd zijn/haar eigen tijd te bewaken (klokje meenemen). Gesprekken of behandelingen die uitlopen, kunnen worden opgevat als tekortschieten in leiding nemen en plannen. De examinator houdt zich aan de afgesproken tijden en verlaat de ruimte als die tijd is verstreken.

Op de examen dag hoort de examenkandidaat wie zijn/haar examinator is. Gedurende de behandeling is er geen contact tussen examenkandidaat en examinator. Mochten onvoorziene omstandigheden zich voordoen, dan dient het contact hierover te verlopen via de examen-coördinator.

Vooraf dient geen persoonlijke informatie uitgewisseld te worden over of met de cliënt; alle informatie wordt binnen de examenruimte ingewonnen.

De examenkandidaat dient de cliënt vooraf te laten weten dat:

- Een behandeling bestaat uit een voorgesprek, Cranio-behandeling en nagesprek;
- Een mannelijke of vrouwelijke examinator bij het examen aanwezig zal zijn;
- Er een externe beroepsbeoefenaar aanwezig zal zijn.

De examenkandidaat:

- Wisselt telefoonnummers uit i.v.m. onvoorziene omstandigheden, als bijvoorbeeld reisvertraging of ziekte.
- Maakt duidelijke afspraken over de ontvangst bij PCSA.

Alvorens de behandeling te beginnen, dient er uitgelegd te worden wat Cranio Sacraal Therapie is. De

PCSA visie moet in gesprekken, behandelingen en in de behandelingsverslag duidelijk naar voren komen.

De examenkandidaat begeleidt de cliënt na afloop van de sessie naar de lesruimte of naar de uitgang en ruimt daarna de praktijkruimte op.

Het theorie-examen

Het theorie-examen bestaat uit het schrijven van een behandelingsverslag.

Alle gegevens uit anamnese, onderzoek en behandeling worden na afloop door de examenkandidaat op de daarvoor bestemde formulieren ingevuld. De examenkandidaat heeft hier max. 2 weken de tijd voor. De formulieren worden ingeleverd bij de examen coördinator.

De volgende aspecten worden gedetailleerd weergegeven;

1. Een beschrijving van het verloop van de behandeling waarin duidelijk tot uitdrukking moet komen:
  - wat er gezien, gevoeld en gehoord is;
  - de motivatie voor de keuze van de technieken;
  - andere technieken waarvoor gekozen had kunnen worden;
2. Een beschrijving van het proces van de cliënt tijdens de behandeling.
3. Een beschrijving van het persoonlijke en therapeutische proces van de examenkandidaat.

Na afloop van de behandeling wordt door de examiner aan de cliënt gevraagd hoe hij/zij het geheel heeft ervaren. Hier is de examenkandidaat niet bij aanwezig. Deze ervaring wordt toegevoegd aan het beoordelingsformulier.

Vanaf het ontmoeting met tot het afscheid van de cliënt zal de examiner observeren en zijn/haar bevindingen op het examenformulier noteren. De examencommissie beoordeelt of de Cranio Sacraal uitgangspunten duidelijk zijn verwoord en toegepast, of een juiste behandeling is gekozen en of de behandeling verantwoord is uitgevoerd en goed is beargumenteerd.

Behandelingsvormen die buiten het kader van de opleiding vallen, zijn tijdens het examen niet toegestaan.

In zeer uitzonderlijke gevallen kan de examiner een zogenoemde 'ingreep' doen tijdens het examen. De ingreep zal betrekking hebben op grensoverschrijdend gedrag ten aanzien van de cliënt of betrekking hebben op een expliciete contra-indicatie voor de gekozen behandeling. De betreffende behandelingssessie wordt dan beëindigd. De examiner zal kort toelichten wat de reden is voor het ingrijpen. Hierover is op dat moment geen discussie mogelijk. De examenkandidaat verlaat de ruimte. Er vindt een gesprek plaats tussen de examiner en de cliënt. Na deze ingreep stopt het examen en zullen er geen sessies meer worden uitgevoerd. Consequentie van dit ingrijpen door de examiner is, dat het examen als 'onvoldoende' wordt beoordeeld. De examenkandidaat wordt meegenomen in de examenprocedure zoals die voor alle studenten geldig is. Dat betekent, dat de examenkandidaat een scriptie schrijft, dat de examenkandidaat besproken wordt in de vergadering van de examencommissie en dat de examenkandidaat aanwezig is bij het eindgesprek met de examencommissie. Daarin zal de motivatie voor het ingrijpen worden toegelicht en zal de examenkandidaat ook worden gehoord.

De leden van de examencommissie, gehoord de externe waarnemer uit het beroepsveld, beoordelen het praktijkexamen en het examendocument. Op grond hiervan komt de examencommissie tot een eindoordeel. Er zijn drie mogelijkheden:

1. De examencommissie komt tot de beslissing dat de examenkandidaat het examen onvoldoende heeft afgelegd en het behandelingsverslag eveneens met een onvoldoende beoordeeld. In dit geval wordt de examenkandidaat telefonisch op de hoogte gebracht en uitgenodigd voor een gesprek. Tijdens het gesprek krijgt hij/zij een duidelijke omschrijving van de punten waarop hij/zij is tekort geschoten. Met de kandidaat wordt besproken wat eventueel gedaan kan worden om vervolgens herexamen te doen. Hieraan kunnen kosten verbonden zijn voor de student.
2. De examencommissie twijfelde over de behandeling, maar het behandelverslag laat zien dat de behandelaar op de twijfelpunten en in het algemeen voldoende zelfreflectie heeft om startbekwaam geacht te worden. De examenkandidaat wordt uitgenodigd voor een gesprek om nadere toelichting en verheldering te geven over de behandeling. Vervolgens wordt aan de examenkandidaat gevraagd om de ruimte even te verlaten. De examencommissie bespreekt of het gesprek voldoende duidelijkheid heeft gegeven en komt tot een eindoordeel. De examenkandidaat wordt weer binnen gevraagd en aan hem/haar wordt de beslissing, die de examencommissie genomen heeft, meegedeeld. De examenkandidaat weet dan of hij/zij is geslaagd.
3. De examencommissie komt tot het eindoordeel dat de examenkandidaat is geslaagd. De examenkandidaat wordt hiervan per mail op de hoogte gesteld. Tijdens het eindgesprek wordt aan de examenkandidaat een aantal vragen gesteld over de uitvoering van de behandelingen en over de inhoud van het behandelingsverslag.

De examenkandidaat heeft recht op één herexamen. Indien hij/zij dit wenst, kan bij dit herexamen gevraagd worden om aanwezigheid van een onafhankelijke gecommitteerde van de FONG. Als de examenkandidaat ook voor het herexamen zakt, bestaat de mogelijkheid om nog eenmaal examen te doen. Voorwaarde hiervoor is dat in overleg met de directie een deel van het leertraject opnieuw wordt gevolgd. Dit tegen de kosten zoals die gelden voor iedere student.

Op dit herexamen is het OER van toepassing die door PCSA wordt gehanteerd.

Eindgesprek en afstuderen

De student wordt uitgenodigd voor een eindgesprek indien deze voldoet aan alle voorwaarden die gesteld worden aan het behalen van het diploma te weten:

1. de student heeft het volledige opleidingsprogramma gevolgd;
2. de DLO van de student is volledig gevuld met de vereiste documenten en alle vinken in het volgsysteem zijn gezet
3. de student heeft het eindexamen met goed gevolg afgesloten;
4. het eindwerkstuk van de student is als voldoende beoordeeld;
5. de student heeft het diploma Westerse Medische Basiskennis op hbo-niveau behaald ter waarde van minstens 40 EC's.

Het eindgesprek vormt een integraal onderdeel van het eindexamen en van de examenkandidaat wordt verwacht dat hij/zij bij het gesprek aanwezig is.

Tijdens dit gesprek presenteert de student zijn/haar eindwerkstuk. De examencommissie zal hier enkele vragen over stellen.

Het beoordelingsformulier van het examen zal op dat moment worden uitgereikt, en kan e.e.a. na gevraagd en toegelicht worden. Een kopie van dit formulier kan niet worden verkregen op enig ander moment.

8 Eindkwalificaties en eindtermen voor de Cranio Sacraal Therapeut

8.1 Inleiding

De algemene eindkwalificaties van onze opleiding zijn gebaseerd op de domeincompetentie opgesteld door de FONG.

De specifieke eindkwalificaties zijn gebaseerd op het beroepsprofiel van de Nederlands Cranio Sacraal Vereniging (NCSV).

Vanuit internationaal perspectief zijn wij vergelijkbaar met het Upledger-Instituut in de V.S. (de grondlegger van de Cranio Sacraal Therapie)

Bij het bepalen van het eindniveau gaan wij uit van beginnend beroepsbeoefenaar, m.a.w. deze kan groeien in ervaring.

Onze opleiding betreft een bachelor-conforme opleiding in de zin van het Nederlandse kwalificatieraamwerk van eindtermen zoals geformuleerd door de SNRO, die zijn getoetst aan de normen van de NVAO.

8.2 Het beroep

De Peirsman Cranio Sacraal Academie leidt op tot zelfstandig Cranio Sacraal Therapeut. Om hier richting aan te geven is getracht een deskundigheidsomschrijving van het beroep van Cranio Sacraal Therapeut te geven. Vanuit deze omschrijving zijn de eindtermen beschreven, die van toepassing zijn op de betreffende beroepsbeoefenaar. Dit zijn globale, algemene doelstellingen, waaraan de opleiding, maar ook iedere afgestudeerde een eigen kleuring geeft.

Deskundigheidsomschrijving van de Cranio Sacraal therapeut.

Cranio Sacraal Therapie is een manuele behandelingsvorm van het totale lichaam, gericht op het lichamelijk, geestelijk, emotioneel en spiritueel functioneren van de mens met als doel het voorkomen, verminderen, opheffen en/of compenseren van ziekten, stoornissen en/of beperkingen in het algemeen welbevinden.

- De Cranio Sacraal therapeut is deskundig om door middel van Cranio Sacraal onderzoek vast te stellen welke Cranio Sacraal technieken een bijdrage kunnen leveren aan het in de eerste alinea omschreven doel.
- De Cranio Sacraal Therapeut is in staat de technieken toe te passen, rekening houdend met de aard van de cliënt en van de aandoening.
- De Cranio sacraal Therapeut geeft voorlichting en adviezen omtrent het functioneren in de ruimste zin.

Cranio Sacraal Therapie wordt toegepast met een preventief dan wel therapeutisch doel op eigen verzoek van een cliënt.

8.3 Specifieke eindtermen

Een afgestudeerde kan zich gediplomeerd Cranio Sacraal Therapeut aan de Peirsman Cranio Sacraal Academie noemen als hij of zij aan de volgende eisen heeft voldaan. Hij of zij heeft:

- a. Het volledige opleidingsprogramma gevolgd;
- b. Het eindexamen met goed gevolg afgesloten;
- c. Het eindwerkstuk met een voldoende afgerond;
- d. Het diploma Westerse Medische Basiskennis op hbo-niveau behaald.

Ten aanzien van de kennis en vaardigheden betreffende de behandeling wordt het volgende van de afgestudeerde verwacht:

- Is in staat het Cranio Sacrale systeem als uitgangspunt van zijn behandeling te hanteren.

- Is in staat gebruik te maken van die werkmethode, die het beste aansluit bij de klachten of problemen van de cliënt.
- Is in staat om dit puur lichamelijke werk aan te vullen met Somato Emotional Release. Indien de lichamelijke blokkade een emotionele historie heeft die nog niet is opgelost, dan beschikt de afgestudeerde over juiste gesprekstechnieken.
- Gezondheid wordt opgevat als een dynamisch evenwicht, dat voortdurend moet worden hervonden. De afgestudeerde is er van op de hoogte dat mensen ziek kunnen worden als de toestand van evenwicht in fysiek, emotioneel, mentaal en sociaal opzicht wordt verstoord. Acute ziektes worden gezien als een gerichte poging van het organisme om het verstoorde evenwicht te herstellen. Chronische ziekten ontstaan wanneer de natuurlijke geneeskracht van de mens niet meer in staat is om met een acute manifestatie te reageren op ziekten of stoornissen om zo op eigen kracht een nieuw evenwicht te creëren. De natuurlijke geneeskracht wordt gezien als een vitale levenskracht, die aanwezig is in ieder mens. Het is een natuurlijke neiging naar gezondheid en een door de natuur gegeven vermogen tot zelfhandhaving. De afgestudeerde is in staat de cliënt te behandelen, niet de ziekten of stoornissen. De behandeling kan curatief, palliatief of preventief zijn.
- Is in staat zich te laten leiden door de aanwijzingen die worden verkregen door de herhaalde evaluatie van de Dura Mater en het Cranio Sacrale systeem om verdere behandeling in te schatten.
- Is in staat de cliënt meer inzicht in het ziekteproces te laten verkrijgen.
- Is in staat cliënten te stimuleren en steunen om waar mogelijk zelf (weer) verantwoordelijkheid te nemen voor hun ziekte en hun gezondheid.
- Is in staat behandelingsdoelen op te stellen en te formuleren in termen van verandering en wel zodanig, dat deze te toetsen zijn voor zowel de afgestudeerde als voor de cliënt.
- Is in staat het behandelingsplan bij te stellen aan de hand van het verloop van de symptomen.

Ten aanzien van de kennis en vaardigheden betreffende de cliënt

wordt het volgende van de afgestudeerde verwacht:

- Is in staat om zelfstandig cliënten te adviseren en behandelen.
- Is in staat een behandeling samen te stellen welke betrekking heeft op de verstoringen in het Cranio Sacraal ritme, fasciale verstoringen, orgaan disfuncties, immuun disfuncties en verstoringen van psychologische of emotionele aard.
- Is in staat preventieve behandelingen te geven gericht op het in stand houden en optimaliseren van de gezondheid.
- Is in staat de behandelingen aan te passen en uit te voeren op basis van de vorderingen van de cliënt en indien nodig door te verwijzen naar andere relevante disciplines in de gezondheidszorg.
- Is in staat de cliënt informatie en inzicht geven over de mogelijkheden en grenzen van Cranio Sacraal Therapie en de ondersteuning die hij kan bieden.
- Is in staat in te gaan op de hulpvraag; hierbij is de deskundigheid van de afgestudeerde richtinggevend.
- Is in staat niet meer ondersteuning aan te bieden dan welke hij op verantwoorde wijze met aandacht en zorg kan behandelen en zo nodig zorg te dragen voor tijds doorverwijzing.
- Is in staat de cliënt te stimuleren een actieve inbreng te hebben in de behandeling en hem stimuleren tot het nemen van een zo optimaal mogelijke verantwoordelijkheid voor zijn eigen gezondheid.
- Is in staat de cliënt tijdens het behandelingsproces steeds voor de therapie relevante informatie blijven geven. Hij zal ook proberen inzicht te verruimen of te verschaffen in de principes van ziekte en gezondheid vanuit de filosofie van de Cranio Sacraal Therapie, toegespitst op de klachten of problemen van de cliënt en diens reacties op de therapie.
- Is in staat de cliënt inzicht te verschaffen in de voor de behandeling belangrijke aspecten, zoals de therapie zelf, mogelijke reacties en prognose.
- Heeft kennis en inzichten van familie-opstellingen en de effecten daarvan geïntegreerd in zijn manier van waarnemen.

Ten aanzien van de kennis en vaardigheden betreffende de diagnostiek

wordt het volgende van de afgestudeerde verwacht:

- Is in staat te vragen naar de voorgeschiedenis van de cliënt en diens familie.
- Is in staat aandacht te schenken aan externe pathogene factoren, waaraan de cliënt bloot staat.
- Is in staat te zoeken naar de essentie van de symptomen van de cliënt. De essentie is de kern van de verstoring op fysiek, emotioneel, mentaal en sociaal niveau.
- Is in staat een Cranio Sacrale diagnose te stellen door aanraking van het lichaam zonder zich te laten beïnvloeden door de informatie die de cliënt hem geeft en zonder beïnvloeding door voorgaande diagnoses. Hiertoe dient de Afgestudeerde technieken te beheersen die inzicht geven in wat op dat moment de belangrijkste lichamelijke restricties zijn en een aanwijzing kunnen zijn waar de Cranio Sacrale behandeling op die dag dient te beginnen.
Onder anderen door:
  - 1 Arcing.
  2. Observatie en evaluatie van de Dura Mater en het Cranio Sacrale systeem.
- Is in staat om de Cranio Sacrale Diagnose te combineren met de opgedane informatie uit de anamnese en de eventuele contra-indicaties.
- Is in staat risicodragende situaties te herkennen die reguliere medische zorg vereisen en in deze situaties de cliënt doorverwijzen.

Ten aanzien van de kennis van de anatomie:

Zie MBK volgens Plato eisen.

Ten aanzien van de kennis en vaardigheden betreffende de werkmethoden

wordt het volgende van de afgestudeerde verwacht:

- Heeft inzicht in indicaties en contra-indicaties van Cranio Sacraal Therapie.
- Is in staat tot het correct toepassen van alle craniale basistechnieken.
- Is in staat de taal van de fascia te herkennen.
- Is in staat met een vloeibare luisterende aanraking de dynamische soepelheid van het fascia te verkennen zodat pijn als gevolg van beperkingen en verknoppingen mogelijk kan oplossen.
- Is in staat tot het correct toepassen van technieken die het vrijmaken van de diafragma's beogen.
- Is in staat om te werken met het middelste en traagste Cranio Sacraal Ritme.
- Is in staat tot het correct toepassen van technieken die losmaken van de schedelbasis beogen.
- Is in staat tot het correct toepassen van technieken die het vrijmaken van bekken, borstkast en 'Avenue of Expression' beogen.
- Is in staat tot het correct toepassen van technieken die de disfuncties van het sphenoid/wiggebeen herstellen.
- Is in staat tot het correct toepassen van technieken die kunnen worden gebruikt voor een volledige behandeling van het viscerale cranium.
- Is in staat tot het correct toepassen van technieken die het mogelijk maken om te werken met het hele visuele systeem; de ogen en hersenen die bij zien zijn betrokken.
- Is in staat tot het correct toepassen van vaardigheden die tijdens een Cranio Sacraal behandeling kunnen worden ingezet om te helpen het inzicht van de cliënt te vergroten in de onderbewuste manieren waarop men op stress reageert en deze op een bewuste manier leert te beheersen.
- Heeft inzicht in het alarmsysteem en zijn werking.
- Heeft inzicht in systemisch werk en hoe het lichaam in samenhang reageert.
- Heeft inzicht in het immuunsysteem en zijn werking.
- Heeft inzicht in het zielsniveau van baby's en kleine kinderen.
- Heeft inzicht in het eigen zielsniveau en eventuele hiaten i.v.m. de eigen kindertijd.
- Is in staat tot het correct toepassen van technieken voor behandeling van aanstaande moeders, baby in utero, hulp bij de bevalling, pasgeborenen, moeder post partem en kleine kinderen.
- Is in staat tot het correct toepassen van technieken die ingezet kunnen worden bij het werken met de Psoas-structuur.

Ten aanzien van de kennis en vaardigheden betreffende de therapeutische kwaliteiten

wordt het volgende van de afgestudeerde verwacht:

- Hecht waarde aan de relatie cliënt/therapeut. Hierin zal de Afgestudeerde aandacht schenken aan communicatieve processen, projectiemechanismen, gelijkwaardigheid, vertrouwensrelatie, respect en openheid en het beroepsgeheim.
- Is in staat behoeften en wensen van de cliënt te herkennen met betrekking tot diens gezondheid en de therapie.
- Heeft inzicht in het eigen functioneren en is in staat tot zelfreflectie.
- Kan contact te maken met de eigen basisemoties.
- Heeft het inzicht deze emoties bij cliënten te onderkennen.
- Is in staat non-verbale signalen die de cliënt uitzendt waar te nemen en deze op waarde te schatten. Deze signalen kunnen ook indirect zijn zoals: angst, pijn, zich terugtrekken.
- De afgestudeerde is in staat tussen de regels door te luisteren naar symptomen van conditionering bij de cliënt die de gezondheid kunnen beïnvloeden.
- Is in staat om feedback professioneel te hanteren.
- Heeft een professionele therapeutische houding, bewustwording van en inzicht in onbewuste en emotionele processen en empathische vaardigheden.
- Kan omgaan met inhoud- en betrekkningsniveau, afstand en nabijheid, projectie, overdracht en tegenoverdracht, weerstanden en valkuilen.
- Kent gesprekstechnieken (SER) die tijdens een sessie Cranio Sacraal Therapie ingezet kunnen worden om onbewuste processen in beeld te brengen.
- Is in staat om de cliënt te zien als onderdeel van het familiesysteem van herkomst en de effecten daarvan te herkennen.
- Blijft ook tijdens heftig emotionele reacties van de cliënt veiligheid biedend aanwezig en in haar/zijn middenlijn.
- Is in staat om tijdens SER sessies de cliënt zo soepel mogelijk bij de kern te brengen.
- Werkt vanuit vertrouwen in en met de homeostase van het systeem.
- Is zich bewust van de eigen grenzen van inzicht en deskundigheid op therapeutisch vlak en handelt daarnaar.

Ten aanzien van de kennis en vaardigheden betreffende de attitude

wordt het volgende van de afgestudeerde verwacht:

- Kan de cliënt uitleg geven over het hoe en waarom van de behandeling en eventueel over de prognose.
- Kan adequaat interventie plegen in het behandelingsverloop.
- Beschikt over goede communicatieve eigenschappen.
- Gedraagt zich professioneel zonder afstandelijk te zijn.
- Biedt veiligheid en zorgvuldigheid in handelen.
- Is in staat om zich open en professioneel met verwijzers te onderhouden.
- Heeft aandacht voor zijn of haar uiterlijk en persoonlijke hygiëne.
- Is in staat verantwoordelijkheid te dragen ten opzichte van politieke, maatschappelijke en medisch-wetenschappelijke ontwikkelingen.
- Kan een bijdrage leveren aan de professionalisering van de complementaire gezondheidszorg uiteraard door middel van Cranio Sacraal Therapie;
- Kan persoonlijke deskundigheid op peil houden en zorg dragen voor de kwaliteit van zijn handelen.

Ten aanzien van de praktijkvoering

wordt het volgende van de afgestudeerde verwacht:

- Is op de hoogte van regels, verplichtingen en wetgeving t.a.v.
  - Verzekeringen en aansprakelijkheid
  - Privacy van cliënten
  - Bijhouden cliëntgegevens
  - Financiële administratie en belastingen
  - Waarnemingsregeling bij afwezigheid
  - Informatieverstrekking aan de cliënt over de organisatie van de praktijk, bijvoorbeeld informatie over spreekuurtijden, tijden van telefonisch spreekuur, bereikbaarheid en waarnemingsregelingen.

8.4 Westerse Medische Basiskennis op HBO-niveau

De student is vrij om zelf het tijdstip van de MBK opleiding te kiezen, maar wordt geadviseerd deze te starten in het 3^e leerjaar. Dit omdat er dan al een basis ligt voor de cranio-benadering van anatomie, fysiologie en pathologie. Deze opleiding dient geaccrediteerd te zijn bij CPION of SNRO en ten minste 40 EC's te omvatten.

8.5 Diploma

Het diploma Cranio Sacraal Therapeut wordt uitgereikt aan hen die voldoen aan alle eisen die door de opleiding PCSA worden gesteld, te weten:

- a. De student heeft het volledige opleidingsprogramma gevolgd;
- b. De DLO van de student is volledig gevuld met de vereiste bescheiden;
- c. De student heeft het eindexamen met goed gevolg afgesloten;
- d. Het eindwerkstuk van de student is als voldoende beoordeeld;
- e. De student heeft het diploma Westerse Medische Basiskennis op hbo-niveau behaald;
- f. Is in bezit van een geldig EHBO diploma;
- g. De student heeft voldaan aan alle financiële verplichtingen.

Met dit diploma kan de student volwaardig lid worden van de Nederlandse Cranio Sacraal Vereniging (of een andere beroepsvereniging die Craniotherapeuten toelaat) en worden opgenomen in het Register voor Cranio Sacraal Therapeuten.

8.6 Afstuderen

Vóór 1 oktober dienen alle bescheiden, samen met de kopieën van de behaalde praktijkexamens, te zijn geüpload in de DLO, evenals een kopie van je diploma EHBO en Medische Basis Kennis.

9 Planning en organisatie en regels m.b.t. toetsing/examen

De toetsen worden centraal afgenomen in Bussum.

Data voor de toetsen staan vermeld in het rooster in de DLO.

1^e jaar:

Basis/follow-up-toets: praktijk- en theorietoets incl. nabespreking, 1 dag

Propedeuse-toets: praktijk- en theorietoets incl. nabespreking, 1 dag

2^e jaar:

Hart-toets, praktijktoets incl. nabespreking, 1 dag

Mond-toets: praktijk- en theorietoets incl. nabespreking, 1 dag

3^e jaar:

Oog/Psoas-toets: praktijk- en theorietoets incl. nabespreking, 1 dag

SER-toets, praktijk- en theorieopdracht incl. nabespreking, 1 dag

4^e jaar:

Technieken-toets: praktijk- en theorietoets incl. nabespreking, 1 dag

Praktijk en theorietoetsen zijn gepland op dezelfde lesdag. Aan het eind van de dag wordt de praktijktoets met de student besproken en krijgt de student te horen of het resultaat al dan niet voldoende is. Binnen 2 weken ontvangt de student per mail de uitslag van de theorietoets.

9.1 Toetsen Leerjaar 1

In het eerste leerjaar volgt er na de Verdiepende module een toets waarin de technieken van eerste twee modules worden getoetst. De toets wordt afgelegd op een docent. Op dezelfde dag legt de student ook een theorietoets af over deze modules. Wanneer de toets niet voldoende is bespreekt de studiebegeleider dit met de student. Het is toegestaan om door te gaan met de Sphenoïd en Hart module, echter dient de student de feedback mee te nemen. In sommige gevallen kan de student pas mee doen met de Propedeusetoets van het eerste jaar als de eerste toets opnieuw is afgelegd.

De Propedeuse-toets van het 1^e jaar bestaat voor het grootste deel uit Sphenoïd technieken, aangevuld met een paar technieken uit de Basis en Verdieping. De theorie toets bestaat uit vragen over de Sphenoïd en Hart module, aangevuld met inzichtvragen uit de Basis en Verdieping.

9.2 Toetsen Leerjaar 2

In het tweede leerjaar legt de student 2 praktijktoetsen met bijbehorende theorie toetsen af. De Hart-toets en de Mondtoets mogen uiteraard alleen afgelegd worden als de module en oefendagen zijn gevolgd.

De Harttoets is een praktijktoets en is gecombineerd met de 3^e jaars SER toets. De student geeft een geleide sessie aan een 3^e jaars medestudent. Gedurende de gehele sessie zit er een docent naast de behandeltafel die meeluistert en aantekeningen maakt op het toetsformulier.

Tijdens de Mondtoets voert de student de technieken uit op een meegebrachte cliënt.

De Mondtoets omvat theorie en praktijk en is bepalend voor het succesvol afronden van het tweede leerjaar.

9.3 Toetsen Leerjaar 3

In het derde leerjaar legt de student 2 praktijktoetsen met bijbehorende theorie toetsen af.

Tijdens de Oog/psoas-toets geeft de student een behandeling aan een meegebrachte cliënt. De student krijgt feedback, en kan met deze feedback doorsturen. In een enkel geval moet er worden hertoetst aan het eind van het leerjaar.

De SER-toets is een praktijktoets en is gecombineerd met de 2^e jaars Harttoets. De student geeft een vrije SER-sessie aan een 2^e jaars medestudent. Gedurende de gehele sessie zit er een docent naast de behandeltafel die meeluistert en aantekeningen maakt op het toetsformulier.

9.4 Toetsen Leerjaar 4

In het vierde leerjaar legt de student een techniektoets af op een toetsen en krijgt een theorietoets. Deze toetsen moeten met een voldoende zijn afgesloten en geldt als voorwaarde voor deelname aan de Advanced.

9.5 Herkansen overgangstoetsen

Wanneer een student een onvoldoende haalt voor een toets/examen mag deze één maal herkansen. Wanneer een student een tweede keer een onvoldoende haalt dient de student de betreffende module nogmaals te volgen. Dit mag voor de helft van het lesgeld. Voor het plannen van een herkansing neemt de student contact op met opleiding@pcsa.nu.

10 Literatuurlijst

De literatuurlijst voor de opleiding vind je [op onze website](#).

Niet van alle verplichte literatuur hoeft alles gelezen te worden. De uitzonderingen vind je hieronder.

Veel boeken kunnen besteld worden bij [Merlijn boekhandel](#). Je krijgt 5% korting als je de code PCSA01 gebruikt. Boven de €50,- betaal je bovendien geen porto.

Ontwinden en ritmes

Milne, H. (1998). The Heart of Listening, volume II.
Berkeley, CA: North Atlantic Books
Hoofdstuk 22, 23, 30

Netter, F.H. (1997). Atlas of Human Anatomy, second edition.
Summit, NJ: Novartis
pagina 22 ^{TM} 26

Sphenoid

Milne, H. (1998). The Heart of Listening, volume II.
Berkeley, CA: North Atlantic Books
Hoofdstuk 23,24,28,29

Kern, M. (2005). Wisdom in the body, illustrated edition 2005.
Berkeley, CA: North Atlantic Books
Hoofdstuk 1,2 en 3

Netter, F.H. (1997). Atlas of Human Anatomy, second edition.
Summit, NJ: Novartis
pagina 1 ^{TM} 9

Mondwerk

Milne, H. (1998). The Heart of Listening, volume II.
Berkeley, CA: North Atlantic Books
Hoofdstuk: 25, 29, 31, 32, 34

Netter, F.H. (1997). Atlas of Human Anatomy, second edition.
Summit, NJ: Novartis
pagina 46 tm 57, 87-89